
Beşeri Kaynaklar

Özel İhtisas Komisyon Raporu

Raportör:
Öğr. Gör. Oğuz Başol

Rapor içinde belirtilen görüşler komisyon katılımcılarının ve raportörün görüşlerini yansıtmaktadır.

Bu görüşler Trakya Kalkınma Ajansı'nı bağlamamaktadır.

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	1
1. GİRİŞ	3
2. BÜYÜME MODELLERİ VE BEŞERİ SERMAYE	5
2.1. KLASİK BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE	5
2.2. NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE.....	5
2.3. İÇSEL BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE	7
3. BEŞERİ SERMAYE GÖSTERGELERİ,	9
3.1. STOK GÖSTERGELER	9
3.2. YATIRIM GÖSTERGELERİ.....	10
3.3. BEŞERİ SERMAYE İLE İLGİLİ ENDEKSLER.....	11
4. DÜNYADA YAPILAN BEŞERİ SERMAYE ARAŞTIRMALARININ BULGULARI	14
5. TÜRKİYE’DE YAPILAN BEŞERİ SERMAYE ARAŞTIRMALARININ BULGULARI*,.....	21
6. TRAKYA BÖLGESİNİN (EDİRNE, KIRKLARELİ, TEKİRDAĞ) BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	29
7. BEŞERİ KAYNAKLAR ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU VİZYON ÇALIŞMALARI, BÖLGEYE YÖNELİK BEŞERİ KAYNAKLAR GZFT ANALİZİ VE HEDEFLERİN BELİRLENMESİ	35
8. BEŞERİ KAYNAKLAR ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU FAALİYETLER, STRATEJİLER, SORUMLU KURULUŞLAR VE PERFORMANS GÖSTERGELERİNE İLİŞKİN BULGULARI	44
9. SONUÇ	50
KAYNAKÇA	1

TABLÖLAR

Tablo 1 İnsani Gelişme Endeksi 2011 Raporu	12
Tablo 2 İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin İnsani Gelişme Endeksine Katkısı	12
Tablo 3 Ortalama Okullaşma Yılındaki Değişimlerin İGE'ye Beklenen Etkisi	13
Tablo 4 Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonuna Dayalı Bazı Çalışmalar (1961–2003)	18
Tablo 5 İşsel Büyüme Modeline Dayalı Bazı Çalışmalar (1989–2003)	19
Tablo 6 Sağlık ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları	20
Tablo 7 Trakya Bölgesi, Eğitim Durumuna Göre Okullaşma Oranları	29
Tablo 8 Türkiye ve Trakya Bölgesi Okul Öncesi Eğitime Katılma Oranı	30
Tablo 9 Trakya Bölgesi; Okul Başına, Şube Başına, Öğretmen Başına ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları	31
Tablo 10 Trakya Bölgesi Eğitim Düzeyine Göre Nüfus Toplamı – 2011 Yılı	31
Tablo 11 Trakya Bölgesi Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, İşsizlik Oranı ve İstihdam Oranı	32
Tablo 12 Trakya Bölgesi 2023 Nüfus Projeksiyonu	33
Tablo 13 Özel İhtisas Komisyonu Vizyon Çalışması Sonuçları	35
Tablo 14 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları	36
Tablo 15 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları	37
Tablo 16 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları	38
Tablo 17 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler	39
Tablo 18 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler	40
Tablo 19 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler	41
Tablo 20 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Hedefler ve Stratejiler	42
Tablo 21 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Hedefler ve Stratejiler	42
Tablo 22 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup Hedefler ve Stratejiler	43
Tablo 23 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri	45
Tablo 24 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)	46
Tablo 25 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)	47
Tablo 26 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri	48
Tablo 27 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)	49

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu çalışma genelde beşeri sermaye kavramına özelde “Trakya Bölgesinde Beşeri Kaynaklar” kavramına detaylı bir gözden geçirme niteliğindedir. Bir kişinin veya toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılan ve ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan sermaye olarak tanımlanan “beşeri sermaye” günümüz ekonomik koşullarında büyümenin ve kalkınmanın temel anahtarı niteliğindedir.

Bu bağlamda ilk bölüm kavramsal olarak beşeri sermayeyi tartışmakta farklı tanımlara yer vererek beşeri sermayenin boyutlarını incelemektedir.

İkinci bölüm ise klasik iktisadi sistem, neo-klasik iktisadi sistem ve içsel büyüme modellerinde beşeri sermayenin konumunu ve gelişimini açıklamaktadır.

Üçüncü bölüm beşeri sermayenin ölçümü için kullanılan göstergeleri detaylıca tanımlamaktadır. Buna göre beşeri kaynaklar stok ve yatırım göstergeleri olmak üzere iki alanda ölçülmektedir. Aynı bölümde insani gelişme endeksinin hesaplanmasından, bileşenlerinden ve 2011 yılı insani gelişme endeksi raporundan bahsedilmektedir.

Dördüncü bölüm dünyada yapılan beşeri sermaye araştırmalarına ışık tutmakta, ampirik çalışma sonuçlarıyla konuyu daha anlaşılır ve sayısal hale getirmeye çalışmaktadır. Buna göre beşeri sermayenin boyutları olan eğitim seviyesindeki bir artış ya da sağlık genel düzeyindeki bir artış milli geliri artırıcı nitelikte etkide bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda ABD, Avrupa ve OECD ülkeleri için benzer sonuçların olduğu görülmektedir.

Beşinci bölümde Türkiye’de beşeri sermaye kavramına ilişkin yapılan ampirik çalışmaların bulgularına yer verilmektedir. Buna göre eğitim düzeyi ya da okullaşma düzeyindeki bir artış ekonomik kalkınmaya destek olmaktadır. Ancak Türkiye’deki bulgular eğitim artışının etkinliğinin tam olmadığını, eğitimin kalitesindeki artışın ekonomik etkinliği daha da verimli biçimde arttırdığı yönündedir. Türkiye’de yapılan beşeri sermayenin diğer ayağı olan sağlık harcamaları ve genel sağlık düzeyi ile ilgilidir ve buna göre sağlık genel düzeyindeki artış ekonomik kalkınmayı (beşeri sermayeyi daha sağlıklı etkilediği için) yükseltmektedir.

Altıncı bölüm Trakya bölgesindeki beşeri kaynakların durumuyla ilgili bilgi vermektedir. Buna göre Trakya bölgesi eğitim, sağlık ve gelir konularıyla ilgili olarak Türkiye'nin diğer bölgelerinden daha iyi bir noktada olmakla birlikte ABD, Avrupa Birliği ya da OECD gibi sosyal ve ekonomik olarak gelişmiş olan bölgelerin gerisinde kalmaktadır. Bu bağlamda raporun özünü oluşturan değerlendirmeler Trakya'nın güçlü ve zayıf yanlarına ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Yedinci bölümde Trakya Kalkınma Ajansı nezdinde yapılan özel ihtisas komisyonu çalışmalarının çıktısı olan beşeri kaynaklar vizyon çalışmaları, beşeri kaynaklara dair bölgenin GZFT analizi (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler), bölgenin beşeri kaynaklar açısından hedefleri, hedeflere ait gerekçeler ve hedeflerin adımlarını gösteren stratejilere ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Sekizinci bölümde ise yine Trakya Kalkınma Ajansı nezdinde yapılan özel ihtisas komisyonu çalışmalarının çıktısı olan beşeri kaynaklara ilişkin faaliyetler, stratejiler, sorumlu kuruluşlar ve performans göstergeleri yer almaktadır.

Sonuç bölümünde ise dünyadan, Türkiye'den ve Trakya bölgesinden elde edilen ampirik bulguların sonuçları karşılaştırılmakta; eğitim, sağlık, girişimcilik ve Ar-Ge harcamalarının kalitesine ilişkin öneriler bulunmakta; Trakya Kalkınma Ajansı Beşeri Kaynaklar Özel İhtisas Komisyonu toplantı bulgularının genel değerlendirmesi yer almaktadır.

1. GİRİŞ

Adam Smith'in 1776 yılında kaleme aldığı "Ulusların Zenginliği" eserinden bu yana iktisat yazını her ne kadar büyük gelişme kaydetmiş olsa da, temel sorunsalları üzerine net cevaplar halen verilmiş durumda değildir. Yoksulluk, gelir dağılım adaleti, ekonomik gelişme, refah seviyesinin yükselmesi, kalkınma ve büyüme gibi birçok konu devam eden süreçte iktisat ve bağlantılı bilimsel alanların temel sorularını oluşturmaktadır. Nitekim yalnızca iktisat yazınının değil; sosyoloji, psikoloji, antropoloji, sosyal politika, sağlık ve eğitim gibi diğer alanlarında bahsi geçen sorulara açıklama getirmek adına büyük çaba sarfettiği görülmektedir. Makro anlamda devletler, mikro anlamda firmalar ve bireyler kendi tatmin, çıkar ya da faydalarını gözetecek kararlar almakta böylece kendilerinden başlayarak firmalara, sektörlerle, devletlere ve sonuç olarak dünyaya uzanan bir doğruda olayları değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bireylerden başlayarak dünyaya uzanan bu zincirde her birim hem ekonomik olarak hem de insani olarak daha yüksek bir standarda erişmeyi umut etmektedir. Bu eksende ekonomik kalkınma ve gelişme her birim tarafından başlıca anahtar olarak değerlendirilmektedir.

Ekonominin enstrümanları incelendiğinde klasik iktisadi yaklaşımdan bu yana sermaye, doğal kaynaklar ve emek kavramlarının önemle vurgulanmasına karşın teknoloji, beşeri ve sosyal sermaye gibi kavramların diğer unsurlara nispeten daha geç literatüre girdiği de bilinmektedir. Günümüzde ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin gelişme nedenleri incelendiğinde: gelişmenin kaynağı olarak sermayeden ya da emekten daha etkin bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değişken ise "*beşeri sermaye*"dir.

Beşeri sermaye OECD'nin tanımına göre; ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri ve diğer özellikleri ile insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermektedir¹. Diğer bir ifade ile beşeri sermaye, kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve ekonomik refahın arttırılmasını kolaylaştıran, bilgi ve beceri gibi işgücü tarafından sahip olunan yeteneklerin tümü olarak tanımlanmaktadır.²

Beşeri sermaye kavramı birçok yazar tarafından tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

¹ OECD. 1998. *Human Capital Investment*, CERİ Publishing, Paris, s.8.

² OECD. 1998. *Human Capital Investment*, CERİ Publishing, Paris, s.11.

- Beşeri sermaye; üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkân veren bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu değerler, yeni teknolojilerin bulunması ve etkin bir şekilde kullanılmasına yol açmakta, böylece ekonomik büyüme artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı gelişebilmektedir. Bu tanım geniş anlamda ele alındığında ise, insanın üretken olarak ortaya koyabileceği bütün nitelikleri içermektedir³.
- Beşeri sermaye; bir kişinin veya toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılan ve ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan sermayedir⁴.
- Beşeri sermaye; bilginin teknolojiye dönüşmesi için kullanılan sermaye biçimidir⁵.
- Bir ülkenin gelişmişliği; o ülke insanların iyi ve sürekli bir eğitim almaları ve onunla kazandıkları bilgi, beceriyle ekonomik büyümeye yapabilecekleri katkıya bağlıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın temeli olan bireyin bilinçlenmesi, arama, çalışma, öğrenme ve düşünme isteği ile donatılması gerekir. Bunun için, sosyo-ekonomik gelişmenin en önemli itici gücü ve verimlilik artışının en önemli unsuru, toplumun ve işgücünün eğitim⁶ ve sağlık düzeyidir.

Beşeri sermaye kavramının bu denli önemli olması tarihsel bir süreçle anlaşılmaktadır. Nitekim ilk iktisadi sistemlerde üzerinde durulmayan beşeri sermaye etkisi, ileriki modellerde gelişmenin anahtarı olarak görülmüştür. Bu nedenle de devam eden bölümde beşeri sermaye kavramının ekonomik modellemesi tarihsel perspektif ile genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

³ Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 42.

⁴ Kar, M., Ağır, H. 2003. *Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi*, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, İzmir, s. 185.

⁵ Tiryakioğlu, M. 2008. Gelişmekte Olan Ülkelerin Çıkmazı: Beşeri Sermaye Yoksulluğu, *Ege Akademik Bakış*, C. 8, S. 1, s. 319-337.

⁶ Çakmak, Ö. 2008. Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *D.Ü. Ziya Gökalp Fakültesi Dergisi*, S. 11, s.39.

2. BÜYÜME MODELLERİ VE BEŞERİ SERMAYE

Adam Smith'den bu yana süregelen iktisat yazınında beşeri sermaye ilk ekonomik modellerde yer almasına rağmen etkinliği ile ilgili çalışmaların yapılması 1970'li yılları bulmuştur. Bu geçiş dönemi içinde beşeri sermayenin modellerdeki yerini incelemek, beşeri sermayenin düşünsel temellerini anlamak adına önemlidir. Büyüme modelleri klasik, neo-klasik ve içsel olmak üzere üç bölümde incelenecektir.

2.1. KLASİK BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE

Adam Smith, David Ricardo, ve John Stuart Mill gibi klasik iktisatçılar arz yönlü iktisadi sistem üzerine düşünmüş ve ekonomik sistemi bu temeller üzerine şekillendirmişlerdir. Buna göre ekonomi bir bütün olarak ele alındığında, toplam reel üretim, bir başka ifade ile toplam arz (Y); kullanılan faktör girdilerinin (K,L) miktarına ve faktör girdilerinin (K,L) etkin kullanım derecesine bağlı olarak belirlenmiş olacaktır. Klasik makro iktisat teorisinde, kısa dönem üretim fonksiyonu;

$Y = A f(K,L)$ şeklinde ifade edilmektedir.

Burada; Y yıllık dönemde elde edilen reel üretimi; “K” kullanılan sermaye girdisinin miktarını (kısa dönemde sabit), “L” kullanılan işgücü girdisinin miktarını, “A” ise toplam faktör verimliliği endeksini, (kısa dönemde sabit) göstermektedir. Bu modelde verimliliği temsil eden A sembolü, ekonominin üretim girdilerinin etkinliğini yükselten teknolojik ilerleme ve eğitimin kalitesinin artması gibi faktörlerin etkisini gösteren bir büyüme faktörüdür⁷ ve bu modelde beşeri sermaye tek başına ele alınan bir değişken olmamakla birlikte fiziki sermaye ile arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi var olduğu ileri sürülmüştür⁸.

2.2. NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE

J. M. Keynes ve Alfred Marshall gibi iktisatçılar klasik iktisadi sistemi tam istihdam denge konumuna gelmede durağanlığın denge oluşturmada yeterli olmadığını ileri sürerek dinamik şartları ekonomik modellere dâhil etmişler ve böylece neo-klasik sistem meydana gelmiştir.

Neo-klasik model ise:

⁷ Bocutoğlu, E. *Klasik Makro İktisat Teorisi* s. 6. Erişim tarihi: 08.02.2013

<http://www.murathanyayin.com.tr/Custom/OdesisMc/icerik%20ve%20icindekiler/kmak%20icerik.pdf>

⁸ Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. 30, S. I, s. 29.

$Y = f(K, L, t)$ şeklindedir.

Burada, üretimi Y ; fiziki sermayeyi “ K ” işgücünü “ L ” ve “ t ” ise fonksiyonda zamana bağlı olarak meydana gelecek değişmeyi temsil etmektedir ve teknik değişme olarak isimlendirilir. Burada kullanılan teknik değişme kavramı aslında üretim fonksiyonundaki herhangi bir değişmeye temsilen kullanılabilmektedir. Örneğin, işgücünün eğitimindeki herhangi bir iyileşme de bu kategoriye dâhil edilmektedir. Teknik değişmenin dışsal olduğu varsayıldığında, ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu;

$Y = A(t) f(K, L) = AK^\alpha L^{1-\alpha}$ şeklini almaktadır.

Bu eşitlikte $A(t)$, zaman içerisinde oluşacak emek ve sermaye dışındaki tüm değişiklikleri içermektedir. A ; K ve L ’den bağımsız olarak zamanla değişmektedir ($1 > \alpha > 0$ ’dır). Bu üretim fonksiyonundan yola çıkılarak durağan durum sonuçlarına ulaşıldığında, ekonomik büyümenin nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme hızı tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak bu model de nereden geldiği belli olmayan dışsal teknolojik yenilikler, sistem dışına itilmiş ve teknolojik değişimin nasıl gerçekleştiği konusu hiç ele alınmamıştır⁹.

Neo-klasik iktisat teorisine dayanan beşeri sermaye yaklaşımlarıyla birlikte, beşeri sermayenin ekonomide ve ekonomik büyümede fiziki sermaye kadar önemli bir üretim faktörü olduğu kabul edilmiş ve beşeri sermaye teorisine sistematik bir bütünlük kazandırabilmek için beşeri sermaye kavramı daha detaylı olarak incelenmeye başlanmıştır. Ancak beşeri sermayenin yalnızca bir üretim faktörü olarak görülüp, kalkınmaya yönelik açıklamalara katılmaması bu teorilerin bir eksikliği olarak görülmüş ve 1980’li yıllardan itibaren bu eksikliği giderdiğine inanılan içsel büyüme teorilerine dayanan beşeri sermaye modelleri geliştirilmeye başlanmıştır¹⁰.

⁹ Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. 30, S. I, s. 30.

¹⁰ Gökçen, B. 2006. *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Adana, s.32, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

2.3. İÇSEL BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE

Neo-klasik teorideki niceliksel büyüme önem vermeyen fonksiyon Paul M. Romer ve Robert E. Lucas'ın öncülüğünü yaptığı içsel büyüme teorisyenleri tarafından farklılaştırmıştır. Yeni büyüme modelleri olarak ifade edilen ve büyümeyi içsel unsurlarla açıklayan bu yaklaşımlarda, beşeri sermaye etkin bir rol oynamaktadır. Nitekim beşeri sermaye bilgi ve yetenekleri de kapsadığından dolayı, ekonomik büyüme, teknoloji ve bilimsel bilgidaki (beşeri sermaye birikimi) ilerlemelere bağlı olarak şekillendirilmekte ve sözü edilen bu yaklaşım içsel (endojen) büyüme modelleri denmektedir¹¹.

Neo-klasik büyüme modelleri sermayenin azalan getirisini kabul ederken, içsel büyüme modelleri beşeri sermayeyi de kapsayan sermayenin, artan getirisinin olabileceğini ve bu artan getirinin de uzun dönemde büyümeyi azaltmayacağını kabul etmektedir. Nitekim Lucas çıktı düzeyini beşeri sermayenin bir fonksiyonu olarak ele almış ve uzun dönemde beşeri sermayenin sınırsız bir şekilde arttırılabildiği bir durumda, sürdürülebilir büyümenin mümkün olacağını ileri sürmüştür¹².

İçsel büyüme modelinin fonksiyonu incelendiğinde:

$Y = AK^\alpha (vhL)^{1-\alpha}$ şeklinde ifade edilmektedir.

Bu modelde Y çıktıyı, “A” teknoloji düzeyini, “K” fiziksel sermaye stokunu, “v” hane halklarının çalışmaya harcadıkları zaman dilimini, “h” çalışanların ortalama yetenek düzeyini ve “L” ise emeği göstermektedir. “vhL” *beşeri sermayenin* üretim üzerindeki etkisini göstermektedir. Dolayısıyla çalışmaya harcanan zaman dilimi ve çalışanların ortalama yetenek düzeyleri arttıkça üretim miktarı da artacaktır. Bu çerçevede, daha çok okullaşma oranı ile temsil edilen beşeri sermaye birikimi çalışmadan arta kalan zamanla (1-v) ilişkilendirilecektir. “v”nin 1’e eşit olduğu durumda, zamanın tümü hali hazırdaki üretimi gerçekleştirmek amacıyla kullanılacağı için, çalışanların yeteneklerini geliştirecekleri boş zamanları kalmayacak ve dolayısıyla beşeri sermaye birikimi de sıfır olacaktır. Lucas, büyüme modelinin temel öngörüsü, beşeri sermayesi güçlü olan ülkelerin zayıf olan ülkelere daha fazla ekonomik büyüme göstereceğidir. Bu modelde sermaye ve işgücü azalan marjinal

¹¹ Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. 30, S. I, s. 31.

¹² Temple, J. 2001. Growth Effects of Education and Social Capital in the OECD Countries, *OECD Economic Studies*, Vol:33, s. 59.

verime sahipken, beşeri sermayenin azalan verime konu olmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca, beşeri sermayenin en önemli unsuru olan eğitimin ölçeğe göre artan getiriye sahip oluşudur¹³. Nitekim bir üretim için geleneksel üretim faktörleri yanında beşeri sermayeye de sahip olmak gerekir. Bu nedenle, yeterli beşeri sermayeye sahip olamayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yeterli vasıfsız emek ve fiziki sermayeleri olsa bile bazı mal ve hizmetleri üretememektedirler. Oysa beşeri sermayeleri nispi olarak daha güçlü olan gelişmiş ülkeler, ileri teknoloji gerektiren bu mal ve hizmetleri rahatlıkla üretebilmektedir. Bu nedenle bir ekonomi tıpkı fiziki sermaye yatırımları gibi, beşeri sermaye yatırımına da ihtiyaç duymaktadır¹⁴.

¹³ Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. 30, S. I, s. 33.

¹⁴ Özyakışır, D. 2011. Beşeri Sermayenin Ekonomik kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 54.

3. BEŞERİ SERMAYE GÖSTERGELERİ^{15, 16}

Beşeri sermayenin doğuşu beraberinde bu alana ilişkin ölçümlerin mecburiyetini getirmiştir. Nitekim Stroombergen 2002 yılında yaptığı çalışmada beşeri sermayenin eğitim ve sağlık ana göstergelerini stok göstergeler ve yatırım göstergeleri olmak üzere iki grupta toplamıştır.

3.1. STOK GÖSTERGELER

Eğitim bağlamında, okuryazarlık göstergeleri stok göstergelerini oluşturmaktadır. Okuryazarlık, OECD tarafından yapılan Uluslararası Yetişkin Okur Yazarlık Araştırması tarafından “düz okuryazarlık”, “belge okuryazarlığı” ve “niceliksel okuryazarlık” olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.

- *Düz okuryazarlık*; yazılı bilgileri anlamak için gerekli olan hüneri ifade etmektedir,
- *Belge okuryazarlığı*; zaman çizelgeleri, başvuru formları, harita ve tablolar gibi dokümanları anlama yeteneğini tanımlanmaktadır,
- *Niceliksel okuryazarlık*; aritmetik hesaplamaları yapabilme yeteneğini ifade etmektedir (Örneğin, faiz oranlarının hesaplanması, başvuru formlarının doldurulması gibi).
- Eğitimin diğer stok göstergeleri ise:
- 25–64 yaş grubundaki bireylerin almış oldukları eğitim düzeyi,
- 25–64 yaş grubundaki bireylerin aldıkları eğitim süreleri,
- Yetişkinlerin yaş grubu itibarıyla eğitim düzeyleri,
- Cinsiyete göre eğitim düzeyleri,
- Yetişkin bireylerin sahip oldukları okuryazarlık türleri,
- Çeşitli sektörlerde istihdam edilen işgücünün okuryazarlık durumu,
- Eğitim düzeyi itibarıyla okuryazarlık puanları,
- Araştırma geliştirme faaliyetlerinde istihdam edilen işgücünün oranı olarak ölçülmektedir.

Sağlık stok göstergeleri ise:

- Kaba doğum oranı,
- Kaba ölüm oranı,
- Yaşam umudu ve
- Doğurganlık oranından oluşturmaktadır.

¹⁵ Bu bölüm Gençoğlu'nun çalışmasının 7-11; Atik'in çalışmasının 12-24 sayfalarından derlenmiştir.

Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s.7-10.

¹⁶ Atik, H. 2006. *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Ekin Kitabevi, s. 12-14.

Bu göstergelerdeki temel ölçüt, bireyin hayatta kalma oranı ve süresidir.

3.2. YATIRIM GÖSTERGELERİ

Yatırım göstergeleri; parasal göstergeler ve parasal olmayan göstergeler olmak üzere iki alt gruptan oluşmaktadır. Parasal göstergeler, kamu ve özel kesim tarafından yapılan harcamaları ifade eder. Bunlar; eğitime ayrılan gayri safi yurtiçi hâsıla yüzdesi, öğrenci başına eğitim harcamaları ve işletmelerin eğitim harcamalarıdır. Eğitimle ilgili mal ve hizmet harcamaları da parasal göstergeler olarak kabul edilmektedir.

Parasal olmayan göstergeler ise, işle ilgili eğitime katılma, eğitime ayrılan zaman ve işle ilgili eğitim süresidir.

Uygulamalı çalışmalarda kullanılan eğitimle ilgili yatırım göstergeleri şunlardır:

- Milli gelirden eğitim harcamalarına ayrılan pay,
- Eğitim seviyesi itibarıyla öğrenci başına ortalama harcamalar,
- Kamu sektörü emek piyasasındaki problemleri çözmek için yapılan harcamalar,
- Girişimler tarafından yapılan eğitim harcamaları,
- Aileler tarafından sahip olunan bilgisayarlar,
- İşle ilgili eğitim faaliyetlerine işgücünün katılım oranı,
- Farklı grupların iş ile ilgili iş dışındaki eğitim faaliyetlerine katılım oranı,
- İşle ilgili eğitim faaliyetlerinin ortalama süresi,
- Öğrenme için harcanan zaman,
- Okul kayıt oranı.

Sağlık ile ilgili temel parasal yatırım göstergeleri sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları, gayri safi yurtiçi hasılda sağlık harcamaların payı, toplam kamu harcamalarında sağlık harcama payı olarak gösterilmektedir.

Sağlık ile ilgili temel parasal olmayan yatırım göstergeleri ise: doktor başına düşen nüfus, sağlık personeli başına düşen nüfus, yatak başına nüfus, sağlık ocağı ve sağlık evi sayısı, hastane yatak sayısı olmaktadır.

Uygulamalı çalışmalarda sık kullanılan sağlık göstergeleri ise:

- Doğuştan yaşam beklentisi,
- Kişi başına alınan kalori,

- Sağlık harcamaları,
 - Bebek doğum oranı,
 - Bebek ölüm oranı,
 - Toplam doğurganlık oranı ve
 - Kamu sağlık harcamaları
- şeklindedir.

3.3. BEŞERİ SERMAYE İLE İLGİLİ ENDEKSLER

Beşeri sermaye ölçümü için geliştirilen ilk endeks, İnsani kalkınma Endeksi (Human Development Index)'dir. Bu endeksi, Beşeri Kalkınma Endeksinin Kadın-Erkek Arasındaki Dağılımı (Gender Development Index), Kadının Ekonomik ve Siyasi Yasamdaki Durumunun Dağılımı (Gender Empowerment Index) ve son olarak da İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index) takip etmiştir.

Tablo 1, İnsani gelişme endeksi 2011 raporunun sonuçlarına ilişkin bilgiler vermektedir. Bu rapora göre Türkiye 182 ülke arasında; 92. sırada yer almaktadır (Rapordaki sıralama "*İnsani Gelişme Endeksi*" puanlarına göre yapılmıştır).

Tablo 1 İnsani Gelişme Endeksi 2011 Raporu

Sıra	Ülke	İGE	Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE		Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	
Çok yüksek insani gelişme			Değer	Sıra	Değer	Sıra
1	Norveç	0.943	0.890	1	0.075	6
2	Avustralya	0.929	0.856	2	0.136	18
3	Hollanda	0.910	0.846	4	0.052	2
4	Amerika Birleşik Devletleri	0.910	0.771	23	0.299	47
5	Yeni Zelanda	0.908			0.195	32
Yüksek insani gelişme						
48	Uruguay	0.783	0.654	43	0.352	62
50	Romanya	0.781	0.683	36	0.333	55
51	Küba	0.776			0.337	58
92	<i>Türkiye</i>	<i>0.699</i>	<i>0.542</i>	<i>66</i>	<i>0.443</i>	<i>77</i>
Orta insani gelişme						
95	Ürdün	0.698	0.565	61	0.456	83
96	Cezayir	0.698			0.412	71
97	Sri Lanka	0.691	0.579	58	0.419	74
Düşük insani gelişme						
143	Kenya	0.509	0.338	102	0.627	130
145	Pakistan	0.504	0.346	101	0.573	115
180	Sierra Leone	0.336	0.196	131	0.662	137
181	Burkina Faso	0.331	0.215	126	0.596	121
182	Liberia	0.329	0.213	127	0.671	139

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Raporu 2011¹⁷

Tablo 2, İnsani gelişme endeksinin hesaplamasına ilişkin bilgiler vermektedir. Buna göre 2000’li yıllardan bu yana en ağırlıklı katkı eğitim endeksi tarafından sağlanmaktadır.

Tablo 2 İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin İnsani Gelişme Endeksine Katkısı

Yıllar	Sağlık Endeksi	Eğitim Endeksi	Gelir Endeksi
2000	33,6	34,8	31,6
2002	33,5	34,7	31,8
2004	33,6	35,6	30,8
2006	32,2	35,8	32,0
2009	32,2	34,2	33,6

Kaynak: Şeker, D.S. 2011. Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyonlar Genel Müdürlüğü s. 28.

¹⁷ http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_TR_Summary.pdf Erişim Tarihi: 08.02.2013

Beşeri kalkınma indeksinin birinci boyutu olan uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Yaşam beklentisinin önemi, sağlık beslenme ile ilgili olarak iyi bir yaşamın en önemli ölçütü olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin sağlık ve beslenme ile ilgili hizmetler konusunda iyi durumda olduğu ilkelere ortalama yaşam süresi diğer ülkelere göre daha uzun olmaktadır. Beşeri kalkınma indeksinin ikinci boyutu olan bilgi ve eğitim ise, bu boyutun en önemli ve kolay hesaplanabilir göstergeleri ile ölçülmektedir: okuryazarlık ve okullaşma oranı. Beşeri kalkınma indeksinin hesaplandığı ilk yıllarda okullaşma oranı yerine ortalama eğitim süresi dikkate alınmaktaydı. İyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmek, beşeri kalkınmanın üçüncü ve ölçmesi en zor olan boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyutla ilgili gerektiği kadar güvenilir veriler olmadığından ortalama gelir düzeyleri dikkate alınmaktadır. Ülkeler arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla da satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına düşen gerçek gayri safi yurtiçi hasıla rakamları kullanılmakta ve gelirin refah düzeyine olan marjinal katkısını dikkate alan hesaplamalara gidilmektedir. Bu rakamlar gelirin dağılım konusunu içermemektedir ancak bu boyutun mümkün olan veriler ışığında en iyi ölçümünü bu rakamlar ifade etmektedir. Aynı şekilde diğer boyutları ifade eden rakamlar da aynı özelliği göstermektedir¹⁸.

Tablo 3 Ortalama Okullaşma Yılındaki Değişimlerin İGE'ye Beklenen Etkisi

Yıllar	Ortalama Okullaşma Yılı	İGE'ye Etkisi	İGE Değişim
2011	6,5	---	---
Ortalama Okullaşma Yılında 0,5 Yıl Artış	7	1,2	(2) – 90
Ortalama Okullaşma Yılında 1 Yıl Artış	7,5	2,4	(5) – 87
Ortalama Okullaşma Yılında 1,5 Yıl Artış	8	3,5	(13) – 79
Ortalama Okullaşma Yılında 2 Yıl Artış	8,5	4,5	(14) – 78

Kaynak: Şeker, D.S. 2011. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyonlar Genel Müdürlüğü s. 38.

Tablo 3, 2010 yılından itibaren ortalama okullaşma oranındaki bir artışın İGE'yi (İnsani Gelişmişlik Endeksi) nasıl arttıracakını göstermektedir. Buna göre okullaşma ortalamasındaki 1 yıllık artış İGE puanını 2,4 arttırmakta ve Türkiye'nin sıralamadaki yerini 5 basamak

¹⁸ Kırarlar, K. F. 2005. *Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 102-103.

arttırarak 87. Sıraya getirmektedir. Ortalama 2 yıllık artış ise endeks değerini 4,5 puan yükseltmekte ve sıralamayı da 14 basamak yükseltmektedir. Buradan hareketle eğitime yapılacak yatırımın beşeri sermayeyi kaldıraç etkisiyle arttırdığı görülmektedir.

4. DÜNYADA YAPILAN BEŞERİ SERMAYE ARAŞTIRMALARININ BULGULARI

İktisat yazını incelendiğinde ekonomik göstergeler dışındaki bazı değişkenleri gösterge olarak kullanan ilk uygulamalı analiz Schultz (1968) tarafından yapılmıştır. Schultz’a göre, beşeri sermaye yatırımları üretimi ve verimliliği arttıran önemli yatırımlardır. Beşeri sermaye fiziki sermayeden daha hızlı ve yüksek oranda bir büyümeye neden olmaktadır¹⁹. Söz konusu eserde, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmanın en büyük engelinin fiziki sermaye yetersizliğinden çok insan gücünün niteliksizliği ve yetersizliği olduğu da dile getirilmiştir²⁰.

Sonrasında ise; Lucas (1988), Romer (1990), Helpman (1992), Mankiw vd. (1992), Schultz (1993), Pack (1994), Grossman vd. (1994), O’Neill (1995), Grammy vd. (1996), Cheng vd. (1997), Ramirez vd. (1997), Barro (1998) ile Bassanini vd. (2001) tarafından yapılan çalışmalar, beşeri sermayenin üretimde verimliliği arttırdığını ve böylece ekonomik büyümeyi hızlandırdığını ortaya koymuştur²¹.

Yine, bu konu ile ilgili olarak yapılan deneysel çalışmaların çoğunda; beşeri sermaye yatırımlarının tarım ve sanayi sektörlerindeki verimliliğe, gelir dağılımının daha adil olmasına, istihdam imkânlarının artmasına ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir²².

J. W. Kendrick, 1889–1957 yılları arasında ABD ekonomisinde gözlenen % 3,5’lik büyümenin ancak % 1,9’unun emek, sermaye ve toprak gibi klasik üretim faktörlerince açıklanabildiğini, geri kalan % 1,6’lik oranın ise insan gücünün niteliklerindeki iyileşme ile açıklanabileceğini belirtmiştir. Ortalama eğitim süresini gösterge olarak kullanan Denison, 1910–1960 dönemi ABD ekonomisi için yaptığı analizde, ABD’deki ekonomik büyümenin %23’ünün işgücünün

¹⁹ Atik, H. 2006. *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Ekin Kitabevi, s. 52.

²⁰ Altay, A., Pazarlıoğlu, M. V. 2007. Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, S. 12, Yıl 9, s. 98-99.

²¹ Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 30, S. 1, s. 28.

²² Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 43.

eğitim seviyesinde meydana gelen artışlarla açıklanabildiğini ileri sürmüştür. Yine Denison'un farklı yıllar için yaptığı bir araştırma (ABD ekonomisinin 1929-1969 döneminde) yıllık ortalama büyüme hızını %2,93 olarak tespit etmiş ve bu büyümenin sadece %0,92'lik kısmının emek ve sermaye girdileriyle açıklandığını kalan yaklaşık %2'lik farkın önemli bir bölümünün ise eğitim sayesindeki verimlilik artışından kaynaklandığını ileri sürmüştür²³. Nitekim 1940'ların sonlarında ABD'de meydana gelen ekonomik büyümenin Almanya'dakinin 4 katı ve Japonya'dakinin 15 katı olmasının temel nedeni beşeri sermaye artışıdır²⁴. Ayrıca etkili bir beşeri sermaye artışı demokrasi kültürünün gelişmesi ile de yakından ilişkilidir²⁵.

Goetz ve Hu, 1980–1990 dönemi için ABD ekonomisinde eğitim ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ve eğitimin gelir üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçları, eğitim ve ekonomik büyüme arasında doğrusal yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir²⁶.

Eğitimin ekonomik büyümeye olan etkileri, Jong ve Soete tarafından 21 OECD ülkesi üzerinde yapılan çalışmalarda test edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, ilave bir yıllık eğitimin uzun vadede üretimdeki verimliliği %6 oranında arttırdığı ve fiziki sermaye birikimine önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, belirtilen artış oranının her yıl için yaklaşık % 15'inin beşeri sermayenin fiziki sermayeyi çekmesine bağlı olarak, artan fiziki sermayeden kaynaklandığı tespit edilmiştir²⁷.

Barro ise, ortalama eğitim yılının yanı sıra cinsiyet farkı ve eğitim seviyesini de ele alarak 1960–1995 dönemi için 100 ülkeye uyguladığı çalışmasında, yüksek öğrenimin 25 yaş üzeri erkeklerde ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ayrıca her ilave bir yıllık eğitim süresinin yıllık büyüme oranını %0,44 arttırdığını ortaya koymuştur²⁸. Yine Barro'nun 2000

²³ Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 50.

²⁴ Hershberg T. 1996. Human Capital Development: America's Greatest Challenge. *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Volume, March, s. 2.

²⁵ Hershberg T. 1996. Human Capital Development: America's Greatest Challenge. *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Volume, March, s. 12

²⁶ Atik, H. 2006. *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Ekin Kitabevi, s. 48-50.

²⁷ Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 50.

²⁸ Karagül, M. 2003. Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 5, s. 84.

yılında yaptığı çalışmada, eğitim süresini veri olarak kullanırken yaş, cinsiyet ve eğitim derecesi dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, ülkedeki genç nüfusun eğitimi ile kişi başına düşen gelir arasında güçlü pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Eğitim oranlarında meydana gelecek % 10'luk bir artışın, büyüme oranını yıllık %0,2 artırdığı ortaya çıkmıştır.

Cinsiyete bağlı yapılan analiz sonuçlarında Schultz, eğitilmiş kadınların sosyal hayata erkeklere oranla daha büyük katkı sağladıklarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü eğitilmiş kadınlarla, toplumdaki çocuk ölümleri ve doğurganlık azalmakta, ayrıca yeni yetişen çocuklar eğitilmiş anneler sayesinde hayata daha bilgili başlayabilmektedirler²⁹.

Ortalama eğitim yılını beşeri sermaye değişkeni olarak kullanan Coe, Helpman ve Hofmaister, 1971–1990 yıllarını kapsayan verilerle 77 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, yüksek AR-GE ve eğitim düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticaretten pozitif dışsallık sağlayarak ve teknoloji üreterek faktör verimliliğinde artış sağladıkları sonucuna varmışlardır³⁰.

Hector Corraera tarafından yapılan bir diğer araştırma ABD'de 1909-1949 yılları arasında, GSMH'da meydana gelen artışın %5,3'nün işgücünün eğitim düzeyindeki artıştan kaynaklandığını tespit etmiştir. Nitekim Denison'nun 1929-1957 yılları arasında, ABD'de yaptığı çalışmasında da meydana gelen kişi başına gelirdeki artışın %21'nin işgücünün eğitime ve %36'sının da bilgi artışına bağlı olabileceği sonucuna varılmıştır.³¹

Lucas (1988) ise, gerçekte bireyin beşeri sermayesindeki artışın kendi verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu da belirtmiş, hükümetlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturup büyümeyi fiziki

²⁹ Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 51.

³⁰ Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 53.

³¹ Hoşgörür, V., Gezgin, G. 2005. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi* C. II, S. I, s. 7.

sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır³²

Yapılan araştırmalar eğitimde niteliksel bir artıştan bahsetmektedir. Öyle ki, eğitimin yılsal artışı ile eğitim niteliğinin ölçülmesiyle ilgili sorunların olması ve okullaşmada kalite ve verimliliklerinin karşılaştırılmasında sorunlar meydana getirmektedir³³. Nitekim Yılmaz (2009) yaptığı araştırmada önemli olanın eğitimin süresini arttırmak değil, eğitimin kalitesini arttırmak olduğunu kanıtlamıştır³⁴.

ABD, İngiltere ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin sadece küçük bir kısmı, geleneksel üretim faktörlerindeki artışla açıklanabilmektedir. Söz konusu ülkelerde büyümenin asıl kaynağı, beşeri ve fiziki sermayenin niteliğini arttıran bilgi ve teknolojiye gelişmelerdir. Önemli bir ekonomik büyüme süreci yaşayan Japonya, Tayvan ve diğer bazı Asya ülkeleri, beşeri sermayenin ekonomik büyüme için ne kadar gerekli olduğunu açıkça göstermiştir. Söz konusu ülkeler, bir yandan teknolojilerini yenilerlerken diğer yandan da işgücünün eğitime yoğun bir yatırım yapmışlardır. Eğitim değişen teknolojilere ayak uydurabilmeye yardımcı olurken, imalat sanayi ve hizmetler sektöründeki verimliliği arttırmaya ve ekonomik büyümeye de katkı sağlamaktadır³⁵.

Kenkel'in (1951) yaptığı araştırma sonucunda, kötü alışkanlıklar ve spor açısından, ilave bir yıllık eğitim bireylerin günlük sigara tüketiminde düşüşe, haftalık egzersiz süresinde artışa neden olmaktadır³⁶.

Tablo 4, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayalı olarak yapılan 1961 ile 2003 yılları arasındaki yapılan ampirik çalışmaların temel sonuçlarını göstermektedir.

³² Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. 30, S. 1, s. 26-27.

³³ Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 39.

³⁴ Yılmaz, K. 2009. Beşeri Sermaye ve Türkiye, *TÜBAV Bilim Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 81.

³⁵ Karadeniz, O. (Ed.) 2007. *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye'de Eğitim ve Beşeri Sermaye*, Gazi Kitabevi, s. 19-20.

³⁶ Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Tablo 4 Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonuna Dayalı Bazı Çalışmalar (1961–2003)

<i>Yazarlar</i>	<i>Kullanılan Göstergeler</i>	<i>Elde Edilen Sonuç</i>
Denison (1962, 1970, 1985) Lau, Jamison, Louat (1991) Goetz, Hu (1996) Bassani, Scarpetta (2001) Lin (2003)	Ortalama eğitim yılı	Eğitimle GSYİH arasında pozitif ilişki mevcuttur
Mankiw, Romer, Weil (1996) Dinopoulos, Thompson (1996) Petrakis, Stamatakis (2002)	Kayıt oranı	Eğitim GSYİH'yi pozitif etkilemektedir.
Schultz (1961)	İlk, orta ve yüksek okul mezuniyet oranları	Klasik üretim fonksiyonuyla açıklanamayan artığın %36 ile 70'lik bölümü eğitimle açıklanabilmektedir
Rangazas (2000)	Eğitim harcamalarının GSMH'deki payı	Eğitim GSMH'yi ve fiziki sermayeyi etkilemektedir
Fernandez, Mauro (2000)	Resmi ve yaparak öğrenmeyle oluşturulan eğitim indeksi	Eğitim GSMH'yi pozitif etkilemektedir
Wang, Yao (2002)	Okullaşma oranı	Eğitim GSMH'yi düşük seviyede etkilemektedir
Persson (2002)	Yaş gruplarına göre ortalama mezuniyet oranı	Eğitim GSMH'yi pozitif etkilemektedir

Kaynak: Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 47.

Buna göre Cobb – Douglas üretim fonksiyonu bağlamında yapılan uygulama sonuçları; beşeri sermayenin bir ayağı olan eğitim durumu ile GSMH, GSYH ve ekonomik büyüme gibi değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 5, içsel büyüme modeline dayalı yapılan 1989 ile 2003 yılları arasındaki yapılan ampirik çalışmaların temel sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5 İçsel Büyüme Modeline Dayalı Bazı Çalışmalar (1989–2003)

Wolf- Gittleman (1996) Benhabib-Spiegel (1999) Hojo (2003)	Kayıt oranı	İşgücü verimliliği ve toplam faktör verimliliğini etkilemektedir
Coe, Helpman ve Hoffmaister (1997) Engelbrecht (1997, 2002) Klenow (1998) Barro (2001) Barro- Castro, Lopez-Bazo, Serrano-Domingo (2002) Herbertsson (2003)	Ortalama eğitim yılı	Eğitim toplam faktör verimliliğini etkilemektedir
Romer(1998)	Okur-yazarlık oranı	Ar-Ge ve fiziki sermayeye bağlı olarak GSMH etkilenmektedir
Bashir-Darrat (1993)	Okur-yazarlık oranı	Sürdürülebilir büyümeyi etkilemektedir
Tallman- Wang (1994)	İlk, orta ve yüksek öğrenim mezuniyet oranları	İşgücünü etkilemektedir
Nonneman-Vanhoudt (1996)	Ortaokul mezuniyet oranları	Ar-Ge eğitimden daha etkindir
Einarsson-Marquis (1998)	Okur-yazarlık oranı	GSMH'yi etkilemektedir
Darrat, Hsu ve Zhong (2002)	İlk, orta ve yüksek öğrenim mezuniyet oranları	Dış ticaret yoluyla toplam faktör verimliliği etkilenmektedir

Kaynak: Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 49.

Buna göre içsel büyüme modeli nezdinde yapılan uygulama sonuçları; beşeri sermayenin bir ayağı olan eğitim durumunun artması ile GSMH, Ar-Ge yatırımları etkinliği, dış ticaret verimliliği gibi ekonomik unsurlarda büyüme yaşanabileceği sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6, sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ampirik çalışmaların sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6 Sağlık ve Ekonomik Büyümeyle İlişkin Ampirik Çalışmalar ve Sonuçları

Bloom vd (2001), Mayer (2001), Chacrabarty (2003), McDonald ve Roberts (2002), Bhargava vd. (2000)	Doğuştan yaşam beklentisi	Büyümeyle olumlu etkilemektedir
Webber (2002)	Kişi başına alınan kalori	Büyüme üzerinde etkisi yoktur
Kelly (1997)	Sağlık harcamaları	Büyüme üzerinde etkisi yoktur
Kar ve Agır (2003)	Kamu sağlık harcamaları	Büyüme üzerinde etkisi yoktur
Brempong ve Wilson (2003)	Sağlık harcamaları ve doğuştan yaşam beklentisi	Büyümeyle olumlu etkilemektedir
Ranis vd (2000)	Doğuştan yaşam beklentisi ve bileşik yaşam beklentisi	Büyümeyle olumlu etkilemektedir
Barro (1991)	Toplam doğurganlık oranı	Büyümeyle olumsuz etkilemektedir
Bloom ve Sach (1998)	Doğuştan yaşam beklentisi Bebek ölüm oranı Doğum oranları oranı	Doğuştan yaşam beklentisi büyümeyle olumlu, Artan bebek ölüm ve doğum oranları olumsuz etkilemektedir.

Kaynak: Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 56.

Sonuçlar; doğustaki yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyle olumlu etkilediğine; kişi başına alınan kalori, sağlık harcamaları ve kamu sağlık harcamaları ekonomik büyümeyle etki etmediğine; bebek ölüm ve doğum oranlarındaki bir artışın da ekonomik büyümeyle negatif yönde etkilediğine yönelik bulgular ileri sürmektedir.

Sağlık ile ilgili hazırlanan önemli bir rapor olan “Avrupa Topluluğu Komisyonu Avrupa’da Sağlık Ortaklıkları Bilgi Notu” bulguları sağlık harcamaları ile sağlıklı gelir artışı ve etkili istihdam düzeyi artışı yaşandığı sonucuna ulaşmaktadır. Buradan hareketle yazındaki diğer bulgularda düşünüldüğünde sağlık yatırımlarının iş kaybı gün sayısı ve tedavi edilebilir erken ölümler gibi konularda iyileştirmeler yapacağı ve böylece tıbbi maliyetleri azaltarak ekonomiye gelir sağlarken, daha sağlıklı nesiller yetiştirerek sağlıklı işgücü ve sağlıklı gelir artışı yaratacağı sonucuna ulaşmak mümkündür.

5. TÜRKİYE’DE YAPILAN BEŞERİ SERMAYE ARAŞTIRMALARININ BULGULARI*,^{37, 38}

Beşeri sermaye yazınında çok sayıda ampirik çalışma vardır. Bunlardan bir kısmı da Türkiye’ye ilişkin sonuçları barındırmaktadır. Buna göre:

O’Neill okullaşma kayıtlarını kullanarak eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, az gelişmiş ülkelerin sayısal olarak okullaşma ve eğitim alanında diğer gelişmiş ülkelerle arasında söz konusu olan açığı son zamanlarda giderek kapattığını tespit etmiştir. Türkiye dâhil birçok gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere önemli miktarlarda beyin göçü yaşanmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkeler yetiştirdikleri beşeri sermayeyi de yeterince kullanamamaktadırlar. Bu nedenle, az gelişmiş ülkeler eğitime yaptıkları yatırımın karşılığını yeterince alamamaktadırlar³⁹.

Türkmen’in (2002) yapmış olduğu araştırma sonucuna göre; eğitim, bireylerin gelir seviyesinde artışa neden olmaktadır. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip olan birey işgücü piyasasında, daha yüksek katma değere sahip bir iş bulma imkânı sağlayacaktır. Diğer bir açıdan bakıldığında eğitim, bireyin daha etkin ve verimli çalışmasına sebep olacaktır.

Bir diğer bulgu, Çanakçı ve Tutar’ın (2006) yapmış olduğu araştırma sonucudur. Buna göre, iyi eğitilmiş insanların çalışma ortamları nispeten düşük eğitilmiş bireylerin bulunduğu işyerlerinden daha kalitelidir. Nitekim Yumuşak ve Bilen’in (2000) yaptığı araştırma nispeten daha kaliteli işyerinde çalışan bireyin psikolojisi olumlu bir şekilde etkileneceği sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular beşeri sermayenin gelir dağılımını etkileme gücüne sahip olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Bas (2000)’ın yaptığı çalışma sonucunda; eğitim ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin yanı sıra, bir ülkenin eğitim düzeyindeki değişim ile gelir eşitsizliği arasında ve kamunun eğitim sübvansiyonları ile gelir dağılımı arasındaki ilişki de ön plana çıkarılmıştır.

* Bu bölüm, 37 ve 38 kaynak olarak belirtilen çalışmadaki literatür taramasının ve ampirik bulguların derlenmesiyle oluşturulmuştur.

³⁷ Gençoğlu, P. 2006. *Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

³⁸ Daşdemir, A. M. 2008. *AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 128-135.

³⁹ Karagül, M. 2003. Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 5, s. 83.

Bir diğ er bulgu  oban'ın 2002 yılında yaptığı çalışma sonucudur. Buna göre: eğitim, çalışanların yeni iş süreçlerine uyum sağlamadaki kabiliyetlerinde artış sağlamaktadır. Dolayısıyla beşeri sermaye artışı, ekonomik performans açısından, ülkenin amaçlarına ulaşmadaki hızını artıracaktır.

Yapılan bir diğ er araştırma 1965-2003 yılları arasında, Türkiye için yapılan analizdir. Buna göre: okullaşma oranının ve ortalama yaşam süresinin bütün ekonomik gelişme göstergeleri üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Okullaşma oranında meydana gelen bir artış tarımsal üretim payında d ş e neden olmaktadır. Bu durum, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için beklenen bir durumdur. Sanayi ve hizmet üretiminde ortalama yaşam süresi daha etkin faktördür. GSMH ve kişi başına elektrik tüketime bakıldığında da, bütün beşeri sermaye göstergelerinin etkili birer faktör olduğu ortaya çıkmıştır.

Bir diğ er bulgu; beşeri sermaye, ekonomik gelişme üzerinde teknolojiyi kabullenme, geliştirme ve yayma kabiliyetiyle de etkili olabilmektedir. Bu nedenle, ülkelerin yaptıkları Ar-Ge harcamaları, sahip olunan Ar-Ge personeli ve ülkede yapılan icat miktarı da ekonomik gelişme üzerinde etkili birer faktör niteliğindedir.

Taban'ın yapmış olduğu bir çalışma, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelerken diğ er çalışmalardan farklı olarak beşeri sermaye göstergeleri olarak beşeri sermaye indeksi ve bileşik okullaşma oranı ile eğitim ve yaşam süresi indekslerini kullanmıştır. Taban'ın çalışmasının ampirik sonuçlarına göre, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin y n  seçilen beşeri sermaye göstergesine göre farklılık arz etmektedir. Bu ise, ekonomik büyümenin bir taraftan beşeri sermayeyi belirlerken, diğ er taraftan beşeri sermayenin göstergeleri tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Yumuşak ve Tuna, (2000), beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri makalelerinde, beşeri kalkınma indeksi ve Türkiye'nin bu indeksteki göstergelerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, Türkiye'nin orta derecede beşeri kalkınma düzeyine sahip 93 ülke arasında 39. sırada olmasına rağmen sıralamadaki

durumunun kötüleşmekte olduğunu ve benzer gelir seviyesindeki ülkelerle karşılaştırıldığında eğitim ve sağlık göstergelerinin daha alt seviyelerde gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır.

Ortalama okul süresi ile büyüme arasındaki pozitif etkinin bulunmasından bu yana, bütün dünyadaki ülkeler okula gitme süresini artırmaya yönelmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti de diğer ülkeler gibi bu çizgide yol almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1995-2005 arasında lise mezunu sayısı ciddi bir oranda arttırılmış olup bunun ekonomik olarak daha fazla büyüme ve refah getirmesi konusunda ümitleri artırmıştır. Bu politikalar ne yazık ki daha iyi sonuçlar doğurmamıştır. Bu başarısızlığı ise son zamanlardaki ampirik büyüme literatürü açıklamaktadır. Büyümeye etki eden, eğitim süresi değil eğitimin kalitesidir. Yeni ampirik çalışmalarda kullanılan performans ölçüleri, ülkelerin karşılaştırılmasına olanak veren uluslararası PISA test sonuçlarıdır. Ampirik çalışmalar PISA test sonuçlarının büyüme üzerinde istatistiksel anlamlı pozitif ve ciddi bir etkisi olduğunu söylemektedir. Üzücü olan, Türkiye Cumhuriyeti'nin PISA puanlarına göre aşağı sıralarda yer almasıdır⁴⁰.

Öğrenci başına yıllık harcanan parasal değerlere bakıldığında 2009 OECD verilerine göre, Türkiye'de öğrenci başına (ilkokuldan - yükseköğretime) yapılan yıllık harcama 1614\$ iken, OECD ülkelerinde öğrenci başına yapılan yıllık ortalama harcama 7840\$'dır. Yine 2009 OECD verilerine göre, OECD ortalamasına göre: ilköğretim düzeyinde yılda ortalama 5450\$; ortaöğretimde 6962\$ ve yükseköğretimde 11254\$ eğitim harcaması yapılmaktadır⁴¹. Bu durum Türkiye ve OECD ülkeleri arasında eğitim harcamaları açısından her düzeyde Türkiye'nin oldukça geri kaldığını göstermektedir⁴².

Yapılan araştırmalarda elde edilen genel sonuç, eğitime bağlı olarak elde edilen bilgi ve beceriler sayesinde (beşeri sermaye) elde edilen gelir, nispeten daha yüksek olmaktadır şeklindedir (Canpolat 2000).

Bir diğer beşeri sermaye ölçüğü olan sağlık durumu ile ekonomik kalkınma arsında pozitif ilişki olduğu dönündedir. Taban'ın (2004) bildirdiğine göre, sağlık seviyesinin yüksek olduğu

40 Yılmaz, K. 2009. Beşeri Sermaye ve Türkiye, *TÜBAV Bilim Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 81.

41 Veriler Yazar tarafından derlenmiştir. OECD 2009. *Education at a Glance Report: Education Indicators*. ISBN: 9789264024755.

42 Arabacı, İ. B. 2011. Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* C. 10, S. 35 s. 110.

toplumlarda bu duruma bağılı olarak beşeri sermayenin kalitesi yükselecek; bu da ekonomik büyüme ve gelişme üzerinde olumlu etki yaratacaktır, nitekim toplumun sağıık düzeyinin yükselmesi, verimlilik ve üretim artışı, gelir artışı ve harcama tasarrufu yaratacaktır. Buna bağılı olarak da ekonomik kalkınma seviyesinde artış yaşanacaktır. Nitekim Karagöl'ün (2002) bulgusu da bu iki göstergede beşeri sermayenin kalitesini yükseltmekle birlikte, beşeri sermaye stoku üzerinde de pozitif etki yaratacaktır şeklindedir.

Ancak Kar ve Ağır'ın yapmış olduğı çalışma (2003) Türkiye'de sağıık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve kamu sağıık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır⁴³.

Taban ise, 1980–2000 dönemi verileriyle sağıık göstergesi olarak toplam sağıık harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi verilerini kullanarak hazırladığı çalışmasında, sağıık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedenselliğe rastlamazken, yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu belirtmiştir. Bir başka çalışmada, sağıık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanılmamasının nedeni olarak yapılan yatırımların yetersiz ve verimsiz olması gösterilmiştir.

Tunç, Türkiye ekonomisiyle ilgili olarak 1968-1995 dönemine ait yıllık verilerle ülkemizdeki ekonomik büyüme ile ilk, orta ve yüksek öğretimdeki okullaşma oranları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilkokullaşma oranı ile fert başına düşen gelir arasında istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşılık ortaokullaşma ve yüksekokullaşma oranı ile fert başına düşen gelir arasındaki ilişki istatistikî açıdan anlamlı bulunmuş ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin sırasıyla %40 ve %0.09 olduğu belirlenmiştir.

Çakmak ve Gümüş 2003 yılında yaptıkları çalışmada, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Türkiye açısından belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla; ilk, orta ve yüksek öğretimden mezun olanlara çeşitli ağırlıklar uygulayarak Türkiye için beşeri sermaye endeksi oluşturmuşlardır. Bu endeks yardımıyla, 1960-2002 yıllarını kapsayan

43 Kar, M., Ağır, H. 2003. *Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neoklasik Büyüme Teorisi)*, <http://www.elelebizbize.com/e-kutuphane/muhsinkar/turkiyedebeşerisermaye.pdf> Erişim Tarihi: 08.02.2013

dönem için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Uygulamada kullanılan veriler; GSMH, işgücü, fiziki sermaye, eğitimle ilgili değişkenler, beşeri sermaye endeksi ve TEFE değişkenlerine ait zaman serisi verilerinden oluşmaktadır. Model incelendiğinde; GSMH ile fiziki ve beşeri sermaye arasındaki pozitif, GSMH ile işgücü arasındaki negatif ilişkiler beklentilere uygundur. Buna göre, fiziki ve beşeri sermayedeki %1’lik artış, GSMH’da sırasıyla %1.61 ve %0.15 artışa neden olurken; işgücündeki %1’lik artış GSMH’da %1.43’lük azalışa neden olmaktadır. Araştırmacılar buradan hareketle, Türkiye ekonomisinde GSMH üzerinde fiziki sermayenin pozitif katkısının beşeri sermayeye göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dura, Atik ve Türker 2004 yılında yaptıkları çalışmada, beşeri sermaye göstergeleri açısından Türkiye’nin AB karşısındaki gelişme seviyesini incelemişlerdir. Çalışmada, beşeri sermaye göstergesi olarak 16 değişken kullanılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre Türkiye, beşeri sermaye göstergeleri açısından hiçbir AB ülkesi ile aynı gelişme seviyesine sahip değildir. Türkiye, analizde kullanılan tüm göstergeler açısından AB ortalamasının gerisinde bir performansa sahiptir. Sonuç olarak araştırmacılar; Türkiye’nin gelecekteki muhtemel bir AB üyeliğinden zarar görmemesi için, beşeri kalkınmayı sağlayacak yapısal tedbirleri alınmasını başta eğitim ve sağlık olmak üzere insana yapılan yatırımlar artırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yıldırım 2005 yılında yaptığı çalışmasında, beşeri sermaye kavramının ekonomik büyüme ile olan ilişkisini araştırmıştır. Yıldırım’ın elde ettiği sonuçlara göre, 1966-1990 döneminde ülkemizde teknoloji yıllık yüzde 2,3’lük bir hızla büyümüştür ki bu değer, dünya teknolojik gelişme oranı olarak kabul edilen %2 değerinin üzerindedir. Sermayenin üretime katkısı %53 iken, beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısı %39; işgücünün ise yüzde 7,9’dur.

Acaroğlu 2005 yılında yaptığı çalışmada beşeri sermaye unsurları (göç, nüfus, eğitim, beslenme, sağlık, konut) açısından Türkiye’nin genel görünümünü ortaya koymuş, bunun yanı sıra iller itibarı ile beşeri sermayenin kalkınmaya olan etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda, en yüksek beşeri kalkınmışlık düzeyi sırasıyla Ankara ve İstanbul illerinde görülmüştür. En yüksek ortalama yaşam süresine sahip olan il ise 73,3 yıl ile

Trabzon olarak bulunurken, en düşük ortalama yaşam süresinin 62,7 yıl ile Erzurum'da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim açısından ilgili göstergeler incelendiğinde ise, en yüksek okuryazarlık ve okullaşma oranı Ankara ilinde gözlenirken, en düşük oran ise Diyarbakır ilinde gerçekleşmiştir. Son olarak Türkiye geneli için elde ettiği sonuçları gelişmiş ülkeler ortalaması ile karşılaştıran araştırmacı, ülkemizin özellikle okuma-yazma oranı bakımından geri durumda olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ataç 2006 yılında yaptığı çalışmasında, beşeri sermayenin, ülkelerin ekonomik kalkınma amaçlarındaki önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmacı bu amaçla öncelikle ülkemizdeki eğitim, sağlık, nüfus ve refah durumunu ortaya koymuş ardından ise Türkiye ile diğer ülke verilerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Ataç'a göre Türkiye'nin kalkınabilmesi için dünya çapında rekabet edebileceği sektörlerle yatırım yapması gerekmektedir. Bunun için gerekli olan ileri teknolojinin yaratılması için ise, insana yatırım yapılması gerekmektedir. Bu noktada karşımıza yine beşeri sermaye faktörü çıkmaktadır. Çünkü ileri teknolojinin yaratılması, kullanılması, üretim ve verimlilik artışı sağlanması yalnızca beşeri sermaye ile mümkün olacaktır. Yapılan çalışma sonucunda; Türkiye'nin beşeri sermaye düzeyi yönünden Avrupa ülkeleri arasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Malta ile birlikte olduğu gözlenmiştir. Bu ülkelerin ortak özelliği, geçmişlerinde ülke kalkınması için devletçi bir politika izlemiş olmalarıdır. Araştırmacıya göre; devletçi değil, teşvikçi bir politika izlenirse, Türkiye'nin beşeri kalkınmada hedeflediği noktaya ulaşması daha kolay olacaktır. Yapılan analizler değerlendirildiğinde; "Türkiye'de ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli, pozitif bir ilişki bulunmaktadır" sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ülkemizde, beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı, fiziki sermayeye göre daha düşük orandadır. Türkiye'de, beşeri sermayenin üretime gelişmiş ülkelerdeki kadar katkı sağlayamamasının en önemli nedeni; mevcut beşeri sermayenin ekonominin ihtiyaçlarına cevap verememesi ve yeterli niteliğe sahip olamamasıdır.

Gökçen 2006 yılında yaptığı çalışmasında, Adana ilindeki 45 firmaya anket uygulayarak elde ettiği verilerle çalışmıştır. Çalışmanın amacı, beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki önemini ortaya koymaktır. Gökçen şu sonuçlara ulaşmıştır; firmalarda çalışan kadınlar firmaların rekabet güçlerine olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Hesaplanan marjinal etkiye göre

Çalışanların kadın olması, firmaların kâr olasılığını %6.22 oranında artırmaktadır. Firmada alışanların çalışma süresi (diğer bir deyişle tecrübesi) arttıķķa firmanın karlılığı olumlu yönde etkilenecektir. Son değişken olan eğitim değişkeninin de firmaların diğer firmalarla arasındaki rekabet gücü olarak kabul edilen vergi matrahı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Gnal (2006) tarafından, Türkiye’de beşeri sermayenin bölgelerarası ekonomik kalkınmadaki farklılıkların ortaya konması amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu amaçla araştırmacı TK tarafından belirlenen İktisadi Bölge Birimi Sınıflamasına göre Düzey 1 bölgeler için 1990-2001 dönemini kapsayan kamu eğitim ve sağlık yatırımlarının GSYİH’deki etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Türkiye’de eğitim yatırımlarındaki %1’lik artış GSYİH üzerinde %0.60; sağlık yatırımlarındaki %1’lik artış ise GSYİH’da %0.32’lik bir artış yaratmaktadır.

Lake 2006 yılında yaptığı çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporlarındaki endeksler yardımıyla, Türkiye’nin insani kalkınma performansını, seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalar yaparak değerlendirmeye çalışmıştır. Araştırmacının elde ettiği bulgular şu şekildedir; 1965 yılında Türkiye’nin İKE değerı 0,438 ile düşük insani kalkınma seviyesindeyken 1975 yılında orta insani kalkınma seviyesine yükselmiştir. 1965- 2005 yılları arasında lkemizin İKE değerı 0,312 değerinde artış göstermiştir. Aynı süreçte Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 15 yıl yükselmiştir. Yetişkin okuryazarlık oranı ise %53’ten %88,3’e yükselmiştir. 1965’te %44,9 olan okullaşma oranı 2005 yılında %68’e çıkmıştır. Kişi başına GSYİH ise 791 dolardan 6772 dolara yükselmiştir. Araştırmacıya göre, İKE hesaplamasında kullanılan tüm bu göstergeler Türkiye’nin İKE değerinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Eğitim endeksi açısından AB yesi ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye, 0,82 ile AB yesi bütün ülkelerden daha düşük bir eğitim endeksi değerine sahiptir. Kalkınma endeksi değerlerini inceleyen araştırmacı; gelir ile insani kalkınma arasında doğru orantılı bir ilişki saptamıştır. Bunun yanı sıra doğumda yaşam beklentisi ile insani kalkınma arasında da pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Aynı yönde ve istikrarlı bir ilişki de eğitim seviyesi ile insani kalkınma arasında mevcuttur. Araştırmacıya göre bunun nedeni, insanların daha fazla gelir elde etmeleri ve

dolayısıyla daha yüksek yaşam standartlarına sahip olabilmesi için eğitimin önemli fırsatlar sunmasıdır.

Gençoğlu 2006 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye'nin ekonomik büyüme durumunu belirtmiş ve ardından beşeri sermaye unsurlarının her birini uygun göstergelerle analiz etmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler; ilk, orta, yüksek okulu kapsayan okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi ve satın alma gücü paritesidir. Seçilen bu değişkenler, beşeri sermaye indeksinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlerdir. Bağımlı değişkenler ise; sırasıyla, GSMH, tarımsal üretim/GSMH oranı, sanayi üretimi/GSMH oranı, hizmet üretimi/GSMH oranı ve kişi başına elektrik tüketimi olan elektrik tüketimi/nüfus oranıdır. Buna göre beşeri sermaye unsurlarında meydana gelecek bir değişiklik Türkiye'nin GSMH'sı üzerinde diğer ülkelere göre daha etkili olacaktır.

6. TRAKYA BÖLGESİNİN (EDİRNE, KIRKLARELİ, TEKİRDAĞ) BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmaların ardından Trakya bölgesine ilişkin verilerin belirtilmesi, bölgenin durumunu anlamak adına yerinde olacaktır.

Bu verilerden ilki okullaşma oranıdır. Buna göre 2009 yılına ait OECD ve Türkiye verileri karşılaştırıldığında, Türkiye’deki okullaşma oranı %90,8 olurken OECD ülkeleri ortalaması %95,7 olarak gerçekleşmektedir. Böylece Türkiye’nin OECD ortalamasından daha düşük bir okullaşma oranına sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Aynı yıla ait diğer veri ise okullaşma yılı ile ilgilidir. Buna göre Türkiye’deki ortalama okullaşma yılı 6,4 yıl olurken OECD ülkeleri ortalamasında bu 10,9 yıl olarak hesaplanmaktadır. Bir diğer veri ise kişi başı yıllık harcanabilir gelir üzerinedir. Buna göre Türkiye’nin 2008 yılında kişi başı harcanabilir geliri 8,900\$ dolayındayken; Trakya bölgesinin 2008 yılındaki kişi başı harcanabilir geliri 15,682 TL (12,243\$) olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 7 Trakya Bölgesi, Eğitim Durumuna Göre Okullaşma Oranları

Eğitim Durumu	İlköğretim		Orta Öğretim		Yüksek Öğretim	
Bölge	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Türkiye	98,77	98,56	68,53	66,14	33,44	32,65
Tekirdağ	98,67	98,62	81			
Edirne	100,00	99,67	83			
Kırklareli	99,06	99,03	85			

Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, Trakya Sosyal Yapı Analizi 2012, s.41.

Tablo 7, 2011 yılında Trakya bölgesinde eğitim durumuna göre okullaşma oranlarını göstermektedir. Buna göre Trakya bölgesi Tekirdağ’daki erkek ilköğretim okullaşma oranı dışında, kalan tüm alanlarda Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Tablo 8 Türkiye ve Trakya Bölgesi Okul Öncesi Eğitime Katılma Oranı

Okul öncesi	Yaş grubu	2010-2011
Türkiye	3-5	29,85
	4-5	43,10
Tekirdağ	3-5	29,53
	4-5	43,07
Edirne	3-5	35,97
	4-5	51,01
Kırklareli	3-5	35,42
	4-5	50,76

Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, Trakya Sosyal Yapı Analizi 2012, s.40.

Tablo 8, Türkiye’de ve Trakya bölgesinde okul öncesi eğitime katılma oranlarını göstermektedir. Buna göre en çok göç alan şehir olan Tekirdağ hariç, her yaş grubunda okul öncesi eğitime katılma durumunda Trakya bölgesi Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmektedir.

Trakya Bölgesi’nde 2010 yılı lisans (üniversite) programına yerleştirme oranı %24, açık öğretim ve sınavsız geçiş yapan öğrencilerle birlikte yerleştirme oranı %55 olarak gerçekleşmektedir.

Trakya bölgesindeki üç şehirde üç ayrı üniversite bulunmaktadır. Bölgedeki en eski üniversite Trakya Üniversitesi olurken, ardından Namık Kemal Üniversitesi kurulmuş ve son olarak da Kırklareli Üniversitesi kurulmuştur. 2011-2012 öğretim yılında Trakya Üniversitesi 31,944 öğrenci; 1400 akademik personel, Namık Kemal Üniversitesi 19,958 öğrenci; 709 akademik personel, Kırklareli Üniversitesi 12,774 öğrenci 491 akademik personel ile öğretim hayatına devam etmektedir.

Tablo 9 Trakya Bölgesi; Okul Başına, Şube Başına, Öğretmen Başına ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayıları

	İlköğretim				Ortaöğretim			
	Okul	Şube	Öğretmen	Derslik	Okul	Şube	Öğretmen	Derslik
Türkiye	323	25	20	30	395	26	16	31
Tekirdağ	478	27	22	28	393	24	18	29
Edirne	239	22	16	19	244	20	12	22
Kırklareli	263	23	18	20	299	21	16	28

Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, Trakya Sosyal Yapı Analizi 2012, s.44.

Tablo 9, 2011 yılında Türkiye ile Trakya bölgesindeki ilköğretim ve orta öğretim düzeyinde eğitim veren kurumların okul başına düşen öğrenci sayısı, şube başına düşen öğrenci sayısı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve derslik başına düşen öğrenci sayısı ile ilgili istatistikleri göstermektedir. Buna göre Türkiye’de ilköğretimde şube başına 25 öğrenci düşerken bu oran; Edirne’de 22; Kırklareli’de 23 ve Tekirdağ’da 27 olarak gerçekleşmektedir. Ortaöğretim için ise Türkiye’de şube başına 26 öğrenci düşerken bu oran Edirne’de 20; Kırklareli’de 21 ve Tekirdağ’da 24 olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 10 Trakya Bölgesi Eğitim Düzeyine Göre Nüfus Toplamı – 2011 Yılı

Bitirilen eğitim düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	41.119	8.953	32.166
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	61.934	23.309	38.625
İlkokul mezunu	403.669	178.417	225.252
İlköğretim mezunu	237.665	135.769	101.896
Ortaokul veya dengi okul mezunu	70.794	42.128	28.666
Lise veya dengi okul mezunu	294.723	172.448	122.275
Yüksekokul veya fakülte mezunu	116.506	67.284	49.222
Yüksek lisans mezunu	6.899	4.096	2.803
Doktora mezunu	1.795	1.123	672
Bilinmeyen	29.435	17.392	12.043
Toplam	1.264.539	650.919	613.620

Kaynak: Eğitim İstatistikleri, TÜİK.

Tablo 10, Trakya bölgesinde yaşayan kişilerin eğitim düzeylerine göre sınıflanmasına ilişkin veriyi göstermektedir.

Tablo 11 Trakya Bölgesi Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı, İşsizlik Oranı ve İstihdam Oranı

2011 Yılı	Okuma yazma bilmeyen	Lise altı	Lise ve dengi meslek okulu	Yüksek Öğretim
İşgücüne Katılım Oranı				
Erkek	41,8	73,0	83,9	88,2
Kadın	10,6	29,3	45,8	76,7
İşsizlik Oranı				
Erkek	15,8	6,8	5,6	6,6
Kadın	5,7	12,7	17,5	14,8
İstihdam Oranı				
Erkek	35,2	68,0	79,2	82,3
Kadın	10	25,6	37,8	65,3

Kaynak: Eğitim İstatistikleri, TÜİK.

Tablo 11, Trakya bölgesindeki işgücüne katılma oranı, işsizlik oranı ve istihdam oranını eğitim durumuna ve cinsiyete göre değerlendirmektedir. 2011 yılına ilişkin Türkiye’deki işgücüne katılım oranı %49,9 (Erkek %71,7; kadın %28,8); istihdam oranı %45 ve işsizlik oranı da %9,8 olarak gerçekleşmiştir. Trakya bölgesinde ise aynı yıl işgücüne katılım oranı %55,17 (Erkek 71,72; kadın %40,6), istihdam oranı %50,7 (erkek %66,1; kadın %34,7) ve işsizlik oranı %8 dolayında gerçekleşmektedir. Buradan hareketle Trakya bölgesinde istihdam oranının, işgücüne katılım oranının Türkiye ortalamasından yüksek, işsizlik oranının ise Türkiye ortalamasından düşük olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Tablo 12 Trakya Bölgesi 2023 Nüfus Projeksiyonu

		Yaş Oranları					
	<i>Yıl</i>	<i>0-4</i>	<i>5-14</i>	<i>15-49</i>	<i>15-64</i>	<i>65+</i>	<i>15-49 Kadın</i>
Tekirdağ	2012	6,81	13,97	57,56	72,32	6,90	56,44
	2023	5,80	12,68	55,48	72,32	9,20	54,83
Edirne	2012	4,96	10,99	52,96	72,84	11,22	50,41
	2023	3,96	9,38	47,63	69,93	17,04	43,55
Kırklareli	2012	5,34	11,21	53,41	72,38	11,08	51,44
	2023	4,96	10,20	47,51	68,85	16,26	46,36
		<i>Cinsiyet Oranı</i>	<i>Bağımlılık Oranı</i>	<i>Ortanca Yaş</i>			
Tekirdağ	2012	107,22	0,38	32			
	2023	107,07	0,38	35			
Edirne	2012	108,28	0,37	37			
	2023	115,98	0,44	43			
Kırklareli	2012	106,15	0,38	36			
	2023	103,96	0,45	41			

Kaynak: Trakya Kalkınma Ajansı, Trakya Sosyal Yapı Analizi 2012

Tablo 12, Trakya bölgesine ilişkin nüfus projeksiyonunu göstermektedir. Buna göre 2023 yılına gelindiğinde bölgedeki genç nüfus azalacak, yaşlı nüfus artacaktır. İlaveten ortanca yaş yükselecek ve bağımlılık oranlarında bir yükselme görülecektir.

Bölgedeki sağlık istatistiklerine bakıldığında İl Sağlık Müdürlükleri'nden alınan 2011 yılı verilerine göre 1000 kişiye düşen hastane yatak sayısı Tekirdağ'da 1,8; Edirne'de 4,77 ve Kırklareli'nde 2 olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise 1000 kişiye düşen hastane yatak sayısı 2,3 olurken OECD ülkelerinde 1000 kişiye düşen hastane yatak sayısı 5 olarak hesaplanmaktadır. Buradan hareketle 1000 kişiye düşen hastane yatak sayısı Türkiye'de OECD ortalamasının altında kalmaktadır. Trakya'daki şehirler incelendiğinde ise yalnızca Edirne'deki yatak sayısı Türkiye ortalamasının üzerinde hatta OECD ortalamasına yakınlaşmakta; diğer şehirler ise Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

Diğer yandan özel hastane yatak sayıları toplamı Trakya bölgesinin toplam yatak kapasitesinin %7,8'ini oluştururken; Türkiye'de özel hastanelerin yatak kapasitesi toplam

yatak kapasitesinin yaklaşık olarak %10'unu oluşturmaktadır. Buradan hareketle Trakya bölgesindeki özel hastane yatak kapasitesinin geliştirilmesi gerektiğini söylemek yerinde olacaktır.

2011 yılında yayınlanan OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri Raporuna göre 1000 kişiye düşen hekim sayısı OECD ülkelerinde ortalama 3,1 iken, Türkiye'de 1,8 olarak hesaplanmaktadır. Trakya Bölgesi'nde ise 2010 yılında 1000 kişi başına düşen hekim sayısı Edirne'de 2,64; Kırklareli'nde 1 ve Tekirdağ'da ise 1,11 olarak gerçekleşmektedir. Diğer sağlık istatistiklerinde olduğu gibi Edirne yine Türkiye'de 1000 kişiye düşen hekim sayısı ortalamasının üzerindeyken; Kırklareli ve Tekirdağ 1000 kişiye düşen hekim sayısı ortalamasının altında kalmaktadır.

Benzer şekilde 2010 yılı İl Sağlık Müdürlükleri verilerine göre 1000 kişi başına düşen diş hekimi sayısı Edirne'de 0,24; Kırklareli'nde 0,30 ve Tekirdağ'da ise 0,11 olarak hesaplanmaktadır.

2011 yılında OECD raporunda yayınlanan verilere göre Türkiye'de bebek ölüm oranı binde 13,1'dir. OECD ortalaması ise binde 4,4'tür. 2010 İl Sağlık Müdürlükleri verilerine göre Trakya Bölgesi'nde ise Edirne'de bebek ölüm hızı binde 8,5; Kırklareli'nde 6,6 ve Tekirdağ'da ise 8,4'tür. Bebek ölüm istatistiklerinde OECD ortalamasının altında kalan Trakya şehirleri, Türkiye ortalamasından daha iyi bir noktada bulunmaktadır.

Doğumda anne ölüm oranı ise 2011 yılı verilerine göre Tekirdağ'da yüz binde 17,1; Edirne'de yüz binde 50 ve Kırklareli'nde yüz binde 0 olarak gerçekleşmektedir. Bir önceki verilerde olduğu gibi Trakya şehirleri anne ölüm oranında Türkiye ortalamasından daha iyi bir noktada bulunmaktadır. Anne ölüm oranlarında Edirne ve Tekirdağ OECD ortalamasının altında kalırken; Kırklareli, anne ölüm oranında OECD ortalamasından daha iyi bir noktada bulunmaktadır.

Son olarak 13-24 aylık bebeklerde tam aşıllılık oranı Trakya bölgesinde oldukça yüksek olarak gerçekleşmektedir. Sağlık İl Müdürlükleri verilerine göre tam aşıllı bebek oranı Edirne'de %100; Kırklareli'nde %99,88 ve Tekirdağ'da ise %96,6'dır.

7. BEŞERİ KAYNAKLAR ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU VİZYON ÇALIŞMALARI, BÖLGEYE YÖNELİK BEŞERİ KAYNAKLAR GZFT ANALİZİ VE HEDEFLERİN BELİRLENMESİ

Trakya kalkınma ajansı nezdinde yapılan beşeri kaynaklar özel ihtisas komisyonu toplantılarının ilki 25-26 Şubat 2013 tarihinde Tekirdağ'da yapılmış olup; toplantı da bölgenin beşeri kaynaklarına dair bir vizyon cümlesine ulaşılması, bölgenin beşeri kaynaklar açısından GZFT analizinin yapılması ve bölgenin beşeri kaynaklar açısından hedeflerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. İki gün süren toplantı sürecinin ardından özel ihtisas komisyonu içinde 3 ayrı grup oluşturulmuş ve belirlenen çalışma alanlarında farklı disiplin ve kuruluşlardan gelen katılımcılar sayesinde bölgeye dair farklı vizyon cümleleri ve farklı GZFT analizleri oluşturulmuştur. Üç ayrı grubun oluşturduğu vizyon cümleleri tablo 13'de verilmiştir:

Tablo 13 Özel İhtisas Komisyonu Vizyon Çalışması Sonuçları

Grup 1	<i>“Beşeri kaynaklarını uzmanlık alanı olan ilgili sektörlerde etkili ve verimli kullanan, sürekli eğitimlerle bilgiyi ve beceriyi güncel tutan, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerin bölge içinde ve bölge dışına göç etmediği bir Trakya.”</i>
Grup 2	<i>“Bölge kalkınmasının ihtiyaç duyduğu, çevreye duyarlı, sağlıklı, nitelikli, genç ve dinamik bir Trakya”</i>
Grup 3	<i>“Ekolojik dengeyi gözetken, ekonomiyi ve gücü yöneten, çok kültürlülüğü benimseyen; bireylerin yeteneklerini ve kişilik özelliklerini dikkate alan ve kendilerini gerçekleştirme ve geliştirme fırsatı yakaladıkları bir Trakya”</i>

Vizyon cümlelerinin belirlenmesinin ardından bölgeye dair GZFT analizi çalışmaları yine 3 ayrı alt grupta ele alınmıştır. GZFT analizinde, Trakya bölgesinin beşeri kaynaklar yönünden güçlü yönleri, zayıf yönleri içsel olarak ele alınırken; bölgenin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanan fırsat ve tehditler dışsal olarak ele alınmıştır.

Bölgeye dair genel olarak her ilde üniversitenin varlığı, verimli tarım arazilerinin olması ve eğitimin önemle algılanması bölgenin güçlü yanlarını oluştururken; çarpık kentleşme, gençlerin tarıma ve hayvancılıktan uzak olması ve üniversitelerdeki akademisyen eksikliği bölgenin zayıf yanlarını oluşturmaktadır. Coğrafi konum, Yunanistan ve Bulgaristan ülke sınırlarının oluşu ve kültürel değerler bölgenin fırsatları olurken; deprem kuşağı içinde yer

alması, bölgenin göç alan bir yer olması (özellikle Tekirdağ) ve dezavantajlı grupların varlığı bölgenin tehditleri olarak değerlendirilmektedir.

Buna göre her alt grubun yaptığı GZFT analizlerine ilişkin detaylar sırayla tablo 14, 15 ve 16’de verilmiştir.

Tablo 14 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
Üç ilde de üniversite bulunması	Roman vatandaşların işgücüne ve eğitime katılmaması	Yunanistan ve Bulgaristan ile sınır komşusu olması	İstanbul’a yakın olması
Trakya Üniversitesi ve Namık Kemal Üniversitesinde Tekno-Park bulunması	Mesleki eğitim çıktılarıyla sektörün bazı ihtiyaçlarının örtüşmemesi	Üç denize de sınırının var olması	Sürekli göç alan bir gölge olması (özellikle Tekirdağ)
Verimli arazilere sahip Trakya’da modern tarım yapılması	Girişimciliğin yeterli seviye de olmaması	Istranca dağları, Ganos dağları ve Gala gölünün varlığı	Deprem bölgesi olması (özellikle Tekirdağ)
	Gençlerin hayvancılıkla uğraşmak istememeleri	Zengin mutfak kültürünün olması	
	Bölgeye ilişkin tanıtım ve reklamın eksik olması	Bölgenin sahip olduğu tarihi miras	
		Longoz ormanlarının varlığı	

Tablo 15 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
Üç ilde de üniversite bulunması	Çarpık kentleşme	Üç denize de sınırının var olması	Tekstil gibi bazı sektörlerin bölgeyi terk etmesi sonucu oluşacak öfkeli kalabalık
Üniversite yerleştirme oranının yüksek oluşu	Üniversite de akademisyen açığının olması	Gümrük kapılarına yakın olması	Deprem riskine hazırlıksız oluşu
Balkan dillerini bilen nüfusun varlığı	Ar-Ge altyapısının olmayışı	İstanbul'a yakın olması	
Başarı ve huzur ortamı	Göçle gelen nüfusun eğitimsiz olması	Üç büyük nehir ile su biriktirme havzasının olması	
Sayısal anlamda beşeri kaynağın fazla olması	Üç il arasında demiryolu ağının olmaması		

Tablo 16 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup GZFT Analiz Sonuçları

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
Eğitimdeki başarı oranının yüksek olması	Doğurganlığın düşük olması	Özgüvenin yüksek olması	Ekonomik doygunluğa bağlı rehabetin varlığı
Ailenin çocuğuna ve çocuğunda eğitime önem vermesi	Yaşlı nüfus	Dezavantajlı grupların eğitim ve kültür seviyeleri arttırılarak toplumla bütünleştirilmesi	Aile bağlarının güçlü olmaması
Üç ilde de üniversite bulunması	Gelir dağılımındaki dengesizlik	Tarıma elverişli arazilerin yoğunluğu	Dezavantajlı grupların varlığı
Sınır ötesi işbirliği (IPA) projelerinin yapılabiliyor olması	Turizm altyapısının olmaması	Organize sanayilerin varlığı	Nitelikli bireylerin başka bölgelere göç etmesi (beyin göçü)
Nitelikli bireylerin bölgeye göç etmesi		Turizm, sanayi ve tarıma dayalı sektörlerin olması	

Beşeri kaynaklar özel ihtisas komisyonu ilk toplantısının son çalışması ise, bölgeye dair hedeflerin, bu hedeflere ait gerekçelerin ve hedeflere ulaşmayı sağlayacak stratejilerin oluşturulmasıyla ilgilidir. Buna göre daha önceki çalışmalarda olduğu gibi üç alt komisyon oluşturulmuş olup farklı disiplinlerden ve kurumlardan gelen katılımcıların desteğiyle bölgeye dair hedefler, gerekçeler ve stratejiler belirlenmiştir.

Bu hedeflere, gerekçelere ve stratejilere ait detaylar tablo 17, 18 ve 19'da sırayla belirtilmiştir.

Tablo 17 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler

Hedefler	Gerekçe
Güvenli ve duyarlı bir toplum oluşturmak	Güvenliğin olmadığı bir ortama ekonomik aktörlerin katılması mümkün değildir. Bu nedenle mevcut güvenliğin artırılarak sürdürülebilirliğin sağlanması hem sosyal olaylara; hem de doğaya karşı duyarlılığın artmasını sağlayacaktır.
Toplumun sağlık düzeyini arttırmak	Ekonomik gelişme sağlıklı bireyler tarafından şekillendirilmektedir. Sağlıksız bireyler ekonomiye katma değer yaratamadıkları gibi toplumsal dayanışma niteliği bulunan sosyal güvenlik sistemine de külfet olmaktadır. Sağlıklı bireyler ise ekonomik değer üretmekle birlikte sosyal güvenlik sistemine de katkı sağlamaktadır.
İşgücünün niteliğini arttırmak	Ekonomik kalkınmanın en temel unsuru olan nitelikli emek ve girişimcilik kavramlarının örgün ve yaygın eğitim yoluyla arttırılması, ekonominin ihtiyaç duyduğu niteliklerin kazandırılması manasına gelmektedir.
Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmak	Genç ve dinamik bir nüfus ekonomiye güç katmakla birlikte sosyo-ekonomik açıdan bölgenin geleceği için önemli bir fırsat penceresi oluşturmaktadır.
Ar-Ge faaliyetleri ile çevreye saygılı biçimde sanayi dönüşümleri yapılmalıdır	Sanayinin çevreye saygılı hale dönüşmesi, ileri teknoloji gerektiren sanayi alanlarında uzmanlaşma bölgenin kalkınmasında öncelikli rol oynayacaktır.
Kadının ekonomide, siyasette ve iş yaşamında etkin rol alması	Toplumsal cinsiyet algısı beşeri kaynaklar içinde gelir ve güç adaleti dengelerini değiştirmektedir. Bu nedenle kadınların ekonomi, siyaset ve iş yaşamında etkin olması adaletli ve sosyal büyümenin anahtarı olacaktır.
Kentlilik bilincinde 7. düzeye ulaşmak	Kentlilik bilinci bölge halkının sosyal gelişmişliğinin bir yansıması olarak kullanılacaktır.
Sivil toplum kuruluşları çeşitlendirilmeli, güçlendirilmeli ve amaçlara uygun çalışması sağlanmalıdır	Etkin bir sivil toplum mekanizması katılımcı demokrasi, etkin vatandaş ve sorunları doğru yerlerde ve doğru biçimde dile getirme imkanı sunmaktadır.
Yerel basının güçlendirilmesi	Yerel basın, bölgesel değişimleri yakından izlemekte ve değişime anlık tanık olmaktadır.

Tablo 18 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler

Hedefler	Gerekçe
Zorunlu eğitim ve hayat boyu eğitim kavramlarının birbirine bağlanarak bölgede yaygınlaştırılması	Bölgede genel eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve göçle gelenlerin eğitim standartlarının yükseltilmesi için zorunlu ve hayat boyu eğitim kavramları hayati önem taşımaktadır.
Eğitim müfredatının yerel öncelikleri göz önüne alarak yeniden düzenlenmesi	Yerel önceliklerin gözetilmesi (tarım, hayvancılık ve veterinerlik), spor ve müzik okullarının kurulması bölgenin ihtiyaçlarına cevap verilebilirliği arttıracaktır.
Okur – yazar olmayan nüfusun sıfırlanması	Göçle gelen dezavantajlı grupların sosyal entegrasyonunun sağlanması
PISA değerlendirilmesinde bölgeyi OECD ortalamasının üzerine çıkarmak	OECD ortalaması altında kalan alanlarda eğitimin niteliğinin artırılması bölgedeki beşeri kaynağın etkinliğini arttıracaktır.
Tarım sektöründe ileri teknoloji geliştirmek	Elverişli tarım arazilerinin modern tarım faaliyetleriyle değerlendirilmesi ekonomik ve sosyal dönüşümde önemli rol oynayacaktır.

Tablo 19 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup Hedefler ve Gerekçeler

Hedefler	Gerekçe
Örgün eğitim çağındaki bireylerin fırsat ve cinsiyet eşitliği ilkelerine önem verilerek, çağın gerektirdiği modern eğitim olanaklarından faydalanarak çevrelerine faydalı bireyler olarak yetiştirilmelerini sağlamak	Eğitimin beşeri sermayeye katkısının büyük olması aynı zamanda yaşanabilir bir çevre oluşturulmasında önemli oluşu fırsat eşitliğinin sağlandığı ve modern yöntemlerin kullanıldığı bir sistem ile mümkün olacaktır.
Örgün eğitim dışına çıkmış bireylere, toplumun ve çağın gereklilikleri de göz önünde alınarak çeşitlendirilmiş hayat boyu öğrenme olanakları sunarak kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmak	Bir şekilde örgün eğitim dışına bireyler, toplumun yaşayan bir parçası olduğundan beşeri kaynaklar açısından bu bireylerin değerlendirilmesi, sosyal ve ekonomik entegrasyonun sağlanması için hayati önem taşımaktadır.
Bölgede yaşayan bireylerin sağlık konusunda modern sağlık hizmetlerinden ivedilikle ve kolaylıkla faydalanmalarının önünü açarak sağlıklı ve uzun bir yaşam sürmelerini sağlamak	Sağlıklı bireylerin oluşturduğu toplumlarda toplumsal gelişmeye tüm bireylerin katkıda bulunuyor olması sağlık sisteminin, beşeri kaynaklar içindeki payını önemli hale getirmektedir.
Bireylerin faaliyet gösterdikleri sektörlerin durumlarını iyileştirerek, sektörler arası hareketliliğin azalmasını sağlamak	Bölgenin gelişmiş olabilmesi için, yetişmiş işgücünün kendi bölgesini terk etmemesi gerekmektedir. Göç edenler gittikleri bölgeye uyum süreci içinde bir ekonomik kayıp yaşarken; göç, çarpık kentleşmeyi de tetiklemektedir. Dolayısıyla hareketliliğin azaltılması sosyal ve ekonomik fayda yaratacaktır.

Bölgeye ait beşeri kaynak hedeflerinin ve gerekçelerinin belirlenmesinin ardından birbirine benzeyen ya da birbirini kapsayan hedefler birleştirilmiş ve belirtilen hedeflere ulaşabilmek için atılması gereken adımların özeti niteliğinde olan stratejiler geliştirilmiştir.

Tablo 20, 21 ve 22’de alt gruplarda önerilen hedefler ve stratejilere ait detaylar yer almaktadır.

Tablo 20 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Hedefler ve Stratejiler

Hedefler	Stratejiler
Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması	Örgün ve yaygın eğitimde kaliteyi artırarak bireylerin bu sürece katılımların sağlanması
	Bölgenin ihtiyaçlarına yönelik müfredat programları ile yeni okullar oluşturulması
Güvenli ve duyarlı bir toplumun güvenilirliğinin sürdürülmesi	Kamu ve sivil toplum kuruluşlarında çevre bilinci ve toplumsal yaşama duyarlık oluşturacak kültürel, sanatsal etkinlikler ve seminerler düzenlenmesi
	Kentlilik bilincinde 7. düzeye ulaşmak
	Toplumsal yaşamda olumsuzluğa karşı duyarlılığı yükseltmek

Tablo 21 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Hedefler ve Stratejiler

Hedefler	Stratejiler
Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması	İlk ve orta öğretimde okullaşma oranını 2015 yılına kadar %100’e çıkarmak
	Öğrenen öğretmen modelinin geliştirilmesi
	Üniversite – sanayi işbirliği modeline geçilmesi
	Hayat boyu öğrenmede kamu-özel sektör işbirliği sağlanması
Dezavantajlı grupların işgücüne katılması	Genel eğilimlerin ölçülüp buna uygun işlerin kazandırılması
	Nota öğrenip müzik yapmalarının sağlanması
	Sosyal sorumluluk proje okulunun hayata geçirilmesi
Kadının eğitim seviyesinin ve toplumsal yaşama katılımının sağlanması	TOBB kadın girişimciler kurulu modelinin geliştirilmesi ve bilincinin yaygınlaştırılması
	Üniversitelerin kadın girişimciliği konusunda eğitimler düzenlemesi

Tablo 22 Özel İhtisas Komisyonu Üçüncü Alt Grup Hedefler ve Stratejiler

Hedefler	Stratejiler
Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması	Örgün eğitim çağındaki bireylerin tümünün fırsat ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilkelerine önem verilerek çağın gerektirdiği modern eğitim olanaklarından faydalanmasını sağlamak
	Örgün eğitim dışına çıkmış bireylere toplumun ve çağın gereklilikleri de göz önüne alınarak çeşitlendirilmiş hayat boyu öğrenme olanakları sunarak kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmak
	Üniversitelerin araç gereç ve laboratuvarlar ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak
Bölge içi gelişmişlik farklılığını ortadan kaldıracak nitelikte potansiyel kaynakların ekonomiye kazandırılması	Gelişmişlik seviye düşük bölgelerde gelişmeye elverişli sektörlerin saptanması
	Sektörel gelişme için alt yapıların oluşturulması
	Sektörel gelişimi sağlamaya yönelik uygun teşviklerin planlanması
Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmakla birlikte toplumun sağlık düzeyinin artırılması	Sağlık alanında çalışan personel sayısının artırılması ve hekim başına düşen hasta sayısının uluslararası standartlara çekilmesi
	AB kıstaslarına uygun sağlık kuruluşlarının sayısının artırılması
	Bölgede özel sektörün sağlık yatırımlarının artmasının sağlanması
	Yurtiçi genel sağlık sigortasının yurtdışında da geçerli olmasının sağlanması
	Trakya bölgesinin doğal değerlerinin sağlık turizminde kullanılması
	Doğum oranlarının artırılması
	Doğum oranının izlenmesi
	Yeni doğanda ölüm oranlarının azaltılması
	Nitelikli bireylerin ücretlerinin iyileştirilmesi

Bölgesel kalkınma ancak bölgesel değerlerin, aktörlerin ve koşulların etkin bir biçimde hedefleri, gerekçeleri ve stratejileri olan bir kalkınma planı dâhilinde ele alınmasıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle kalkınma planları hazırlanma sürecinde farklı disiplinlerden ve kurumlardan katılımcıların olması, farklı uzmanlık alanlarına dair planlamanın yapılabilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Ancak tek başına hedeflerin belirlenmesi genel anlamda gidilecek yolu belirlemekte; yola ilişkin detaylar ise ancak faaliyetler, eylemler, sorumlu kuruluşlar ve performans göstergeleri ile ölçülebilmektedir. Bu nedenle devam eden bölümde bahsi geçen eylemlere ilişkin detaylar aktarılacaktır.

8. BEŞERİ KAYNAKLAR ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU FAALİYETLER, STRATEJİLER, SORUMLU KURULUŞLAR VE PERFORMANS GÖSTERGELERİNE İLİŞKİN BULGULARI

Trakya kalkınma ajansı nezdinde yapılan beşeri kaynaklar özel ihtisas komisyonu toplantılarının sonuncusu 18-19 Mart 2013 tarihinde Tekirdağ'da yapılmak üzere planlanmış ancak çalışmaların tek günde bitirilebileceğinin fark edilmesi üzerine yalnızca 18 Mart 2013 tarihinde hayata geçirilmiştir. İlk toplantıda gerekçelendirilen faaliyetlere ilişkin stratejiler belirlenmiş ikinci toplantı da ise bu faaliyetin yol haritası olan eylemler, sorumlu kuruluşlar ve performans göstergelerine ilişkin çalışmalar yürütülmüştür.

Çalışmaların farklı disiplinlerden ve kurumlardan gelen katılımcılarla yürütülebilmesi için iki alt grup oluşturulmuş, belirlenen faaliyetler alt gruplara paylaştırılarak bu faaliyetle ilgili olarak eylemler, eylemlerden sorumlu kuruluşlar ve sorumlu kuruluşların performansının yeterliliğinin ölçülebileceği performans göstergeleri tasarlaması istenmiştir.

Tablo 23 ve 24'te beşeri kaynaklar özel ihtisas komisyonunun hazırlamış olduğu faaliyetlere ilişkin eylemler, sorumlu kuruluşlar ve performans göstergelerine ilişkin detaylar gösterilmektedir.

Tablo 23 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri

Stratejiler	Faaliyetler ve Eylemler	Sorumlu Kuruluşlar	Performans Göstergeleri
Güvenli ve duyarlı bir toplumun güvenilirliğini sürdürmek	Çevre bilinci oluşturmak üzere yerel basının faaliyetlerinin arttırılması	İl basın kurulları Yerel basın kuruluşları, İnternet	Haber sayısı
	Uluslararası sivil toplum kuruluşları ile bölgede yapılan faaliyetlerin arttırılması	STK'lar, Çevre Örgütleri, Belediyeler	Seminer sayısı Sempozyum sayısı Haber sayısı
	Sanatsal/ kültürel etkinliklerin düzenleneceği mekânların oluşturulması	Kültür Bakanlığı Belediyeler	Mevcut mekânların arttırılması
	Bölgedeki sosyal sorumluluk bilincinin arttırılmasına dönük faaliyetlerin arttırılması	MEB, STK'lar Kültür Bakanlığı Gençlik ve Spor Bakanlığı	Faaliyet sayısının arttırılması

Tablo 24 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)

Stratejiler	Faaliyetler ve Eylemler	Sorumlu Kuruluşlar	Performans Göstergeleri
Örgün ve yaygın eğitimde kaliteyi artırarak bireylerin bu sürece katılımlarının sağlanması	İlk ve orta öğretimde derslik sayısının artırılması	MEB	MEB derslik sayısı, Derslik başına düşen öğrenci sayısı
	Üniversitelerin sürekli eğitim merkezlerinde öğretmen eğitime uygun şartların oluşturulması	MEB ve Üniversiteler	Yapılan protokoller Kurs sayısı ve Katılımcı sayısı
	Öğretmenin niteliğini artırılması için “ <i>öğrenen öğretmen</i> ” modeline geçilmesi	MEB ve Üniversiteler	Kurs sayısı, Katılımcı sayısı
	Öğretmenlerin “ <i>sürdürülebilir kalkınma</i> ” eğitimine alınması	MEB ve Üniversiteler	Kurs sayısı
	Halk eğitim ve mesleki eğitim merkezlerinin kentlilik bilincine uygun kurslar açması	MEB, Özel Sektör ve Meslek Odaları	Kurs sayısı
	İŞKUR’un tematik konularda kurslar açarak kendi bilinirliğini arttırması	MEB, Özel Sektör ve Meslek Odaları	Kurs sayısı
	Üniversitelerin lisansüstü eğitim programlarının nicelik ve nitelik yönünden artırılması	Üniversiteler	Program sayısı Mezun sayısı
	Tematik üniversitelerin bölgede açılmasına dair lobicilik faaliyetlerinin yapılması	MEB, Tic.San. Odaları Borsalar,	Anket çalışması
	İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde seçmeli derslerde tematik derslere yer verilmesi	MEB	Seçilen dersler, Dersleri seçen öğrenci sayısı
	Halk eğitim ve mesleki eğitim kurslarında kamu-özel işbirliğinin artırılması	MEB, Meslek Odaları, İŞKUR	Açılan kurslar, Katılımcı sayısı, İstihdam oranı
Örgün eğitim dışına çıkmış bireylerin yaşam boyu eğitime kazandırılması	Hayat boyu öğretim kurumlarının tanınmasını artırılması	MEB, Üniversiteler, Basın	Kursiyer sayıları Kursiyer çeşitliliği
	İşyerinde hizmet içi eğitimlerin artırılması	MEB, Basın Üniversiteler	Kursiyer sayıları

Tablo 25 Özel İhtisas Komisyonu Birinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)

Stratejiler	Faaliyetler ve Eylemler	Sorumlu Kuruluşlar	Performans Göstergeleri
Kadının eğitim seviyesinin ve toplumsal yaşama katılımının sağlanması	Kadının girişimciliğinin artırılması için kursların düzenlenmesi	MEB, TOBB,	Kadın girişimci sayısı
	TOBB kadın girişimciler kurulları nezdinde il ve ilçe düzeyinde eğitimlerin düzenlenmesi	MEB, TOBB,	Kadın girişimci sayısı
	Kadın girişimciliğine teşviklerin sağlanması ve etkinliklerinin artırılması	KOSGEB, İŞKUR,	Seminer sayısı Sempozyum
	Uluslar arası teşviklerden faydalanabilmek için yabancı dil bilen kadın girişimci sayısının artırılması	MEB, Özel Dil Kursları	Kursiyer sayısı
	Yabancı dil eğitim ücretinin desteklenmesinin sağlanması	Valilikler, Üniversiteler,	Kurstan belge alanların sayısı
Üniversitelerin araç gereç ve laboratuvar ihtiyaçlarının karşılaştırılması	Hibe ve destek sağlayan kurumların tanınırlığının artırılması	MEB, Üniversiteler	Seminer sayısı Sempozyum
	Hibe ve destek programları için proje yapan kişi sayısının artırılması	MEB, Üniversiteler	Kursiyer sayıları
	Sanayi özel sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak işbirliğinde bulunulması	Özel sektör, Üniversiteler	İşbirliği protokolleri

Tablo 26 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri

Stratejiler	Faaliyetler ve Eylemler	Sorumlu Kuruluşlar	Performans Göstergeleri
Genç, dinamik ve daha sağlıklı bir nüfusa sahip olmak	Sağlık alanında çalışan personel sayısının arttırılması	Sağlık müdürlüğü Sağlık bakanlığı	Çalışan sayısı
	AB kıstaslarına uygun sağlık kuruluşlarının sayısının arttırılması	Sağlık müdürlüğü	AB kıstaslarına uyan kuruluş sayısı
	Hekim başına düşen hasta sayısının uluslararası standartlara çekilmesi	Sağlık müdürlüğü Sağlık bakanlığı	Hasta / doktor oranı
	Sağlık turizminde kullanılabilecek alanların belirlenmesi için fizibilite çalışmasının yapılması	Sağlık müdürlüğü	Sağlık turizmi ile ilgili fizibilite raporu sayısı
	Özel sektör yatırımlarına yönelik yatırım desteklerinin sağlanması	Sağlık bakanlığı Çalışma bakanlığı	Verilen yatırım desteği sayısı
	Sağlık turizminde özel sektör yatırımlarını sağlamak için teşviklerin verilmesi	Sağlık bakanlığı Turizm bakanlığı	Teşvik verilen proje sayısı
Hedef: Dezavantajlı grupların işgücüne katılması, Dezavantajlı bireylerin genel eğilimlerin ölçülerek buna uygun işlerin kazandırılması	Dezavantajlı grupların mesleki eğilimlerinin araştırılması	İŞKUR	Anket sayısı Katılımcı sayısı
	Araştırma sonucu ortaya çıkacak meslek gruplarına yönelik meslek edindirme kurslarının açılması ve yaygınlaştırılması	MEB	Kurs sayısı Kursiyer sayısı
	Meslek edindirme kurslarından mezun olan kursiyerlerin iş hayatına katılımlarını sağlamak için özel sektörle işbirliği yapılması	İŞKUR OSB TSO	İş hayatına katılan kursiyer sayısı Tüm kursiyer sayısına oranı Protokol sayısı

Tablo 27 Özel İhtisas Komisyonu İkinci Alt Grup Stratejiler, Eylemler, Sorumlu Kuruluşlar ve Performans Göstergeleri (Devamı)

Stratejiler	Faaliyetler ve Eylemler	Sorumlu Kuruluşlar	Performans Göstergeleri
Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması	Bölgede okul öncesi kurumların sayısının artırılması	MEB	OÖO sayısı OÖO okullaşma oranı
1. Örgün	Okul öncesi eğitimde değişik eğitim yaklaşımları gözetilerek eğitimin niteliğinin artırılması	MEB	HİE alan okul öncesi eğitimci sayısı
a. Genel öğretim	İlk ve ortaokulların fiziki mekân ve donanımlarının modernleştirilmesi	MEB	Modernize edilmiş okul sayısı
b. Mesleki eğitim	Özel sektörün kendi bünyesinde çalışanlara yönelik okul öncesi eğitim kurumlarının açılması	MEB	Özel sektör bünyesinde açılan OÖO
2. Sosyal gelişmişlik	Mesleki yönlendirmenin öğrencinin özellikleri ve bölge ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılması	MEB	Mesleki eğitime yönlendirilen öğrenci sayısı
a. Mesleki yaygın eğitim	Bölgede Sektörel işgücü ihtiyaç analizlerinin yapılması	İŞKUR	Analiz raporları
b. Üniversite	Mesleki eğitim kurumlarında uygun modülerin geliştirilmesi ve uygulanması	MEB	Modül sayısı
	Mesleki eğitim mezunlarının çalışma hayatı içinde yeni teknik ve teknolojileri takip etmelerinin sağlanması	MEB	HİE katılımcı sayısı
	Özel sektörün mesleki eğitim kurumlarıyla işbirliğinde bulunmalarının sağlanması	MEB, TSO, OSB	Protokol sayısı
	Üniversitelerin teknopark alanlarının geliştirilmesi	Üniversite	Girişimci sayısı
	Üniversite -özel sektör işbirliğinin artırılması, Başarılı öğrencilerin tespit edilerek işletme ihtiyaçları doğrultusunda bursluluk sisteminin geliştirilmesi	OSB, TSO, Üniversite	Burslu öğrenci sayısı Protokol sayısı
	Toplumun talepleri doğrultusunda sosyal kültürel kurs ve kursiyer sayısının artırılması	MEB	Kurs sayısı Kursiyer sayısı
	Bölgesel işgücü analizleri ve toplumun ihtiyaçları, doğrultusunda açılan mesleki kurs sayısı ve bunlara katılım oranlarının artırılması	MEB	Kurs sayısı Kursiyer sayısı

Trakya Kalkınma Ajansı beşeri kaynaklar özel ihtisas komisyonunun yaptığı çalışmalar nihayetinde ortaya çıkan bölgesel kalkınmanın hedefleri, stratejileri, bu stratejilerden sorumlu kuruluşlar ve bu kuruluşların performans göstergeleri yukarıdaki tablolarda aktarılmıştır.

9. SONUÇ

Yapılan teorik ve ampirik araştırmalara göre ülkelerin gelişimine fiziki sermayeden daha büyük katkı yapan alan beşeri sermayedir ve yazılım gibi bilgi üreten şirketlerin büyümesinin, ortalama dünya büyüme oranından yüksek oluşu bunun bir kanıtı niteliğindedir. Nitekim işletmelerdeki bilgi, beceri, işyerinde eğitim ve resmi eğitim düzeyi etkin bir beşeri sermaye dönüşümüyle finansal ve finansal olmayan getiriler sağlamaktadır⁴⁴. Klasik teoriden günümüze beşeri kaynakların ekonomik modellere dâhil edilmesiyle başlayan süreç, ekonomilerin amiral gemisini beşeri sermaye kaynaklarına çevirmiştir.

Daha da özele inildiğinde ülkelerin eğitim seviyelerini ve kalitelerini özellikle mesleki ve teknik okullar seviyesinde arttırması beşeri sermayeye diğer eğitim kurumlarının yaptığı katkıdan daha büyük katkılar yapmaktadır. Nitekim bu yatırımlarla beşeri sermayenin bilgi ve beceri kapasitesinin genel düzeyinde bir artış meydana getirerek daha yenilikçi bir çevre yaratmakla birlikte toplumsal dinamiklerin daha etkin kullanılmasını gündeme getirmektedir⁴⁵. Ancak yapılan bir hata da eğitim düzeyindeki sayısal artış noktasındadır. Beşeri sermaye artışının sağlanması için eğitim düzeyinin arttırılması yeterli olmamaktadır. Kaliteli eğitim veren kurum sayısının azlığı, teknolojinin yeterli hızda takip edilememesi, öğrencilerin kişiliklerine uygun olmayan eğitimler alıyor oluşu beşeri sermayenin arttırılması ile ilgili problemlerin başında gelmektedir⁴⁶. Dolayısıyla sosyal eğitim veren devlet ve özel kurumların yanı sıra, teknik ve mesleki alanda eğitim veren kurum sayısındaki bir artış, eğitim kalitesinde yükselme olarak yansıdığına beşeri sermaye artmış olacak böylece ekonomik gelişme ve kalkınma sağlanmış olacaktır.

Yalnızca eğitim durumunda ya da seviyesindeki artış beşeri sermaye düzeyini arttırmaya yetmemektedir. Önemli göstergelerden biri de kalkınmanın temel kaynağı olarak rapor edilen girişimcilik seviyesinin, diğer bir ifade ile girişimci olmak isteyen birey sayısının artışıdır. Bahsi geçen bu girişimciler ancak iyi eğitim almış olurlarsa, piyasadaki işler, deneyimler konusunda bilgi sahibi olabilir, ekonomik koşulları uzun dönemli tahmin edebilir ve beşeri

⁴⁴ Marimuthu, M., Arokiasamy, L., Ismail, M. 2009. Human Capital Development and Its Impact on Firm Performance: Evidence from Development Economics. *The Journal of International Social Research*, Volume 2 / 8, s. 268-270.

⁴⁵ Enyekit, E.O., Amaehule, S., Teerah, L.E. 2011. Achieving Human Capital Development in Negeria Through Vocational Education for Nation Building. *International Association for Teaching and Learning (IATEL)*, s. 64.

⁴⁶ Odden, A. 2011. *Manage 'Human Capital' Strategically*. Phi Delta Kappan. Erişim Tarihi: 08.02.2013
http://www.edweek.org/ew/articles/2011/04/01/kappan_odden.html

sermayelerini bu bağlamda arttırarak fark yaratabilirler⁴⁷. Nitekim bu konuyu belirleyen bireylerin eğitim düzeyleri olabileceği gibi, işyerinde öğrenme standartlarının arttırılması, teknoloji transferi ve Ar-Ge yatırımları olabilmektedir. Nitekim bulgular, kişinin beşeri sermayesindeki eğitimle ya da deneyimle meydana gelen bir artışın, öncelikle kişinin performansını arttırdığını, sonrasında da aldığı ücret düzeyini yükselttiğini ve böylece toplumsal yaşam standardını yukarı çektiğini göstermektedir⁴⁸.

Ülkelerin beşeri sermayelerini yalnızca eğitim ve sağlık harcamalarını düzenleyerek değiştirecekleri gerçeği, büyük gelişme sağlayan ülkeleri açıklarken; Asya'da büyük sıçramalar yapmış ülkeleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Nitekim ülkedeki sağlık genel düzeyi ve eğitim genel seviyesindeki artış gelir düzeyini bir noktaya kadar arttırmaktadır. Asıl ekonomik farklılaşmaya neden olan ülkenin inovasyon ve yenilik becerisinin arttırılmasıdır. Buda gelişmiş ülkelerdeki teknolojilerin transferleriyle olacaktır. Bu anlamda ülkeler Ar-Ge yatırımlarında ortak hareket etmeli, firmalar düzeyinde yetenekli kişilerin bilgi ve becerileri mobil bir şekilde kullanılmalıdır. Böylece beşeri sermaye artışı; eğitim ve teknoloji düzeyini arttırarak ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır⁴⁹.

Beşeri sermaye yazınından elde edilecek bir diğer sonuç ise, kendi işini yapan kişilerin uzun vadede ücretli çalışan kişilerle kıyaslandığında kendileri için daha az beşeri sermaye yatırımı yaptıkları üzerinedir⁵⁰. Bu durum, kendi işini kurmak isteyen girişimcilerin, ücretli çalışanlar kadar desteklenmediklerini göstermektedir. Diğer bir ifade ile eğitim düzeyi artan çalışan, bir kurumda kendini iyi ifade edip, gelir ve sosyal haklar sağlayabilirken, aynı yeterliliklerde girişimci olan bireyler uzun vadede kendilerini ücretli çalışanlar kadar geliştirememektedir. Dolayısıyla ülkenin beşeri sermaye katkısı ancak kurulmuş işler düzeyinde devam edebilmektedir. Bu durumun değişmesi için ise, girişimcilerin de beşeri sermaye açısından politik ve finansal olarak desteklenmesi gerekmektedir.

⁴⁷ Peters, T. 2012. *A Manifesto for the New Rules on Human Capital*. Erişim Tarihi: 08.02.2013
<http://www.ft.com/cms/s/0/8f0e33e0-ed2d-11e1-95ba-00144feab49a.html#axzz2KXM6dz5e>

⁴⁸ Serneels, P. 2007. Human Capital Revised: The Role of Experience and Education When Controlling for Performance and Cognitive Skills. *Labour Economics*, S. 15, s. 1158.

⁴⁹ Mason, G., O'Leary, B., Vecchi, M. 2012. Certified and Uncertified Skills and Productivity Growth Performance: Cross-Country Evidence at Industry Level. *Labour Economics*, S. 19, s. 353.

⁵⁰ Kawaguchi, D. 2003. Human Capital Accumulation of Salaried and Self-Employed Workers. *Labour Economics*, S. 10, s.55-71.

Beşeri sermaye yazınına ilişkin son bulgu ise, kişilerin kendilerine bir geri dönütü olmasa dahi beşeri sermayelerini arttırmak istedikleri yönündedir. Çünkü bireyler yalnızca ekonomik çıkarlarını değil, sosyal sınıflarını değiştirmek için de eğitim durumlarına katkıda bulunmak istemektedirler⁵¹. Böylece doğrudan ya da dolaylı yollarla bireyler sağlık ve eğitim düzeylerini arttırabilmekte beşeri sermaye stokunda bir artış meydana gelmektedir. Doğal olarak da beşeri sermaye stoku gelişmiş olan bir ülke uzun vadede ekonomik gelişme, gelir dağılım adaleti, sosyal adalet gibi konularda gelişmeler sağlayabilecektir.

Nitekim Türkiye son 10 yılda eğitim, sağlık, girişimcilik teşviki ve Ar-Ge konularında büyük yatırımlar yaparak önemli yollar kat etmiştir. Elbette ki bu tip yatırımlar önce niceliksel artışlar yaratacak, sonrasında gelen süreçte niteliksel bir takım gelişmeler yaşanacaktır.

Türkiye'nin bölgelerinden biri olarak Trakya incelendiğinde, okullaşma oranında eğitim göstergeleri açısından Türkiye ve hatta OECD ülkeleri ortalamasının üzerinde bir oran ile karşılaşılmaktadır. Okul öncesi eğitime katılma konusunda da Tekirdağ ili hariç elde edilen Trakya bölgesine ait ortalamalar Türkiye ortalamasının üzerindedir. Aynı oranların yüksek öğretime geçiş konusunda da geçerli olduğu görülmektedir.

Bölgesel gelir durumu incelendiğinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna göre 2008 yılında Trakya bölgesi için hesaplanan yıllık ortalama harcanabilir gelir 12,200\$ civarında olurken, aynı yıl için Türkiye ortalamasının 8,900\$ civarında olduğu görülmektedir.

Trakya bölgesinde istihdam oranının, işgücüne katılım oranının Türkiye ortalamasından yüksek, işsizlik oranının ise Türkiye ortalamasından düşük olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Sağlık sistemi açısından bölge incelendiğinde; bin kişi başına düşen doktor sayısında iki şehir (Tekirdağ ve Kırklareli) Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bebek ölüm oranlarında Trakya bölge ortalaması, Türkiye ortalamasından daha yüksek olurken; OECD ortalamasının gerisinde kalmıştır.

⁵¹ Jacobs, B. 2007. Real Options and Human Capital Investment. *Labour Economics*, S. 14, s. 923.

Buradan hareketle Trakya bölgesinin sosyal ve ekonomik göstergelerde Türkiye ortalamasından daha etkin bir durumda olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Böylece bölgenin “beşeri kaynaklar” açısından şanslı durumda olduğu aşikârdır. Diğer yandan eğitim, sağlık ve gelir dağılımı konusunda ülkenin yapısal sorunları olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla bölgeye yapılacak her türlü eğitim, sağlık yatırımları ve gelir dağılım adaletini sağlayıcı politikalar bölgenin daha da etkinleşmesini sağlayacaktır.

Bölgedeki nüfusun eğitime olan ilgisi bölgeyi “beşeri kaynaklar” açısından zengin bir hale getirmektedir ancak bölgede böylesine eğitilmiş bireylerin çalışabilecekleri işletme sıkıntısı da vardır. Dolayısıyla beşeri kaynakların geliştirilmesine ilaveten bölgede mavi ve beyaz yakalı çalışanlar için etkin çalışma alanlarının yaratılması öncelikle bölgede eğitim aldıktan sonra farklı bölgelere gitmek isteyen bireylerin bölgede ekonomik değer yaratmasına meydan verebilecek akabinde ise yüksek öğretime katılmak üzere bölgeden ayrılan bireylerin geri dönmesini sağlayabilecektir.

Trakya Kalkınma Ajansı nezdinde yapılan “*Beşeri Kaynaklar Özel İhtisas Komisyonu*” toplantıları 2 farklı zaman diliminde olmak üzere tamamlanmıştır ve çalışmanın sonuçlarını; vizyon çalışmaları, GZFT analizi, hedeflerin belirlenmesi, gerekçelendirilmesi, faaliyetlerin belirlenmesi, faaliyetlerden sorumlu kuruluşların belirlenmesi ve son olarak performans göstergelerinin açıklanması şeklinde sıralamak mümkündür.

Çalışmaların farklı disiplinlerden ve kurumlardan katılımcıları bir araya getirmesi için 3 ayrı alt grup kurulmasına karar verilmiştir. İlk olarak vizyon çalışmaları sonucunda elde edilen 3 ayrı vizyon cümlesine yer verilecektir. Bu cümleler sırayla:

“Beşeri kaynaklarını uzmanlık alanı olan ilgili sektörlerde etkili ve verimli kullanan, sürekli eğitimlerle bilgiyi ve beceriyi güncel tutan, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerin bölge içinde ve bölge dışına göç etmediği bir Trakya.”

“Bölge kalkınmasının ihtiyaç duyduğu, çevreye duyarlı, sağlıklı, nitelikli, genç ve dinamik bir Trakya.”

*“Ekolojik dengeyi gözeten, ekonomiyi ve gücü yöneten, çok kültürlülüğü benimseyen; bireylerin yeteneklerini ve kişilik özelliklerini dikkate alan ve kendilerini gerçekleştirme ve geliştirme fırsatı yakaladıkları bir Trakya.”*şeklindedir.

Vizyon cümlelerinin belirlenmesinin ardından bölgeye dair GZFT analizi çalışmaları yine 3 ayrı alt grupta ele alınmıştır. GZFT analizinde, Trakya bölgesinin beşeri kaynaklar yönünden güçlü yönleri, zayıf yönleri içsel olarak ele alınırken; bölgenin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanan fırsat ve tehditler dışsal olarak ele alınmıştır.

Bölgeye dair genel olarak her ilde üniversitenin varlığı, verimli tarım arazilerinin olması ve eğitimin önemle algılanması bölgenin güçlü yanlarını oluştururken; çarpık kentleşme, gençlerin tarıma ve hayvancılıktan uzak olması ve üniversitelerdeki akademisyen eksikliği bölgenin zayıf yanlarını oluşturmaktadır. Coğrafi konum, Yunanistan ve Bulgaristan ülke sınırlarının oluşu ve kültürel değerler bölgenin fırsatları olurken; deprem kuşağı içinde yer alması, bölgenin göç alan bir yer olması (özellikle Tekirdağ) ve dezavantajlı grupların varlığı bölgenin tehditleri olarak değerlendirilmektedir.

Bölgeye dair GZFT analizi akabinde bölge için belirlenen beşeri kaynaklar hedefleri 3 ayrı grupta oluşturulmuş, oluşturulmaları gerekçelendirilmiştir. Akabinde gerekçeli olarak yazılan hedeflerin stratejileri belirlenmiştir.

İkinci toplantı da ise hali hazırda belirlenen hedeflerin eylemleri, eylemlerden sorumlu kuruluşlar ve bu kuruluşların performans göstergeleri belirlenmiş ve böylece komisyon görevini tamamlamıştır. Gerek kamu, gerek özel sektör gerekse sivil toplum kuruluşlarını gelişmeden sorumlu tutan bir bilinçle hazırlanan rapor bölgeye ilişkin derin sayısal bilgi ve farklı kurumların bakış açılarını barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altay, A., Pazarlıoğlu, M. V. 2007. Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, S. 12, Yıl 9, s. 96-108.
- Arabacı, İ. B. 2011. Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi C. 10, S. 35 s. 100-112.
- Atik, H. 2006. Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme, Ekin Kitabevi.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Raporu 2011, Erişim Tarihi: 09.02.2013
http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_TR_Summary.pdf
- Bocutoğlu, E. Klasik Makro İktisat Teorisi, Erişim tarihi: 08.02.2013
<http://www.murathanyayin.com.tr/Custom/OdesisMc/icerik%20ve%20icindekiler/kmak%20icerik.pdf>
- Çakmak, Ö. 2008. Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi, D.Ü. Ziya Gökalp Fakültesi Dergisi, S. 11, s. 33-41.
- Daşdemir, A. M. 2008. AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Enyekit, E.O., Amaehule, S.,Teerah, L.E. 2011. Achieving Human Capital Development in Negeria Through Vocational Education for Nation Building. International Association for Teaching and Learning (IATEL), s. 63-69.
- Eser, K., Gökmen, Ç. E. 2009. Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2, s. 41-56.
- Gençoğlu, P. 2006. Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gökçen, B. 2006. Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hershberg T. 1996. Human Capital Development: America's Greatest Challenge. ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, Volume, March, s. 1-13.
- Hoşgörür, V., Gezgin, G. 2005. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi C. II, S. I, s. 1-12.
- Jacobs, B. 2007. Real Options and Human Capital Investment. Labour Economics, S. 14, s. 913–925.
- Kar, M., Ağır, H. 2003. Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, İzmir, s.181-190.

Kar, M., Ağır, H. 2003. Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neoklasik Büyüme Teorisi), Erişim Tarihi: 08.02.2013 <http://www.elelebizbize.com/e-kutuphane/muhsinkar/turkiyedebeserisermaye.pdf>

Karadeniz, O. (Ed.) 2007. Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Gazi Kitabevi.

Karagül, M. 2003. Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, S. 5, s. 79–90.

Kawaguchi, D. 2003. Human Capital Accumulation of Salaried and Self-Employed Workers. Labour Economics, S. 10, s. 55–71.

Kıraçlar, K. F. 2005. Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Marimuthu, M., Arokiasamy, L., Ismail, M. 2009. Human Capital Development and Its Impact on Firm Performance: Evidence from Development Economics. The Journal of International Social Research, Volume 2 / 8, s. 265 – 272.

Mason, G., O’Leary, B., Vecchi, M. 2012. Certified and Uncertified Skills and Productivity Growth Performance: Cross-Country Evidence at Industry Level. Labour Economics, S. 19, s. 351–360.

Odden, A. 2011. Manage 'Human Capital' Strategically. Phi Delta Kappan. Erişim Tarihi: 08.02.2013 http://www.edweek.org/ew/articles/2011/04/01/kappan_odden.html

OECD 2009. Education at a Glance Report: Education Indicators. ISBN: 9789264024755.

OECD. 1998. Human Capital Investment, CERİ Publishing, Paris.

Özyakışır, D. 2011. Beşeri Sermayenin Ekonomik kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C. 6, S. 1, s. 46-71.

Pema, E., Mehay, S. 2010. The Role of Job Assignment and Human Capital Endowments in Explaining Gender Differences in Job Performance and Promotion. Labour Economics, S. 17, s.998–1009.

Peters, T. 2012. A Manifesto for the New Rules on Human Capital. Erişim Tarihi: 08.02.2013 <http://www.ft.com/cms/s/0/8f0e33e0-ed2d-11e1-95ba-00144feab49a.html#axzz2KXM6dz5e>

Serneels, P. 2007. Human Capital Revised: The Role of Experience and Education When Controlling for Performance and Cognitive Skills. Labour Economics, S. 15, s. 1143-1161.

Şeker, D.S. 2011. Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyonlar Genel Müdürlüğü.

Temple, J. 2001. Growth Effects of Education and Social Capital in the OECD Countries, OECD Economic Studies, Vol: 33, s. 57-101.

Tiryakioğlu, M. 2008. Gelişmekte Olan Ülkelerin Çıkmazı: Beşeri Sermaye Yoksulluğu, Ege Akademik Bakış, C. 8, S. 1, s. 319-337.

TRAKYA Kalkınma Ajansı. 2012. TRAKYA Sosyal Yapı Analizi. Tekirdağ. Erişim Tarihi: 08.02.2013
<http://www.trakyaka.org.tr/uploads/docs/110920128An3pc.pdf>

Yaylalı, M., Lebe, F. 2011. Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi, C. 30, S. 1, s. 23-51.

Yılmaz, K. 2009. Beşeri Sermaye ve Türkiye, TÜBAV Bilim Dergisi, C. 2, S. 1, s. 73-81.